

ELMİ İŞ

Beynəlxalq Elmi Jurnal

SCIENTIFIC WORK

International Scientific Journal

aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

ELMİ ARAŞDIRMALAR XX BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

SCIENTIFIC RESEARCHES
XX INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

07.09.2024

ELMİ İŞ
Beynəlxalq Elmi Jurnal
İmpakt Faktor: 2.717

ELMİ ARAŞDIRMALAR
XX BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS

<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

SCIENTIFIC WORK
International Scientific Journal
Impact Factor: 2.717

SCIENTIFIC RESEARCHES
XX INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

(07.09.2024)

Bakı – Bakı
2024

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.

Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

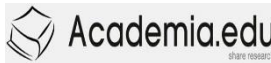
Editorial address
Az1073, Baku,
Matbuat Avenue 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 99 808 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
beyn.konfrans@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Məsul katib

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Xəlil KƏLƏNTƏR, Tohoku Universteti / Yaponiya

Prof. Dr. Yalçın ƏFƏNDİYEV, Texas A&M Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna

Prof. Dr. Onur URAL, Səlcuq Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Bəyazıt Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan

Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnus Biznes Universiteti / Litva

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin "İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu" / Ukrayna

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şəhnə HÜSEYNOVA, Berlin Texniki Universiteti / Almaniya

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Rajəş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Türkan İSMAYILOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elöv BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Daşqın QƏNBƏROV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Səlcuq Universiteti / Türkiyə
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Deputy Chairman

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
Prof. Dr. Nadir ILHAN, Firat University / Turkey

Executive secretary

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Khalil KALANTAR, Tohoku University / Japan
Prof. Dr. Yalchin AFANDIYEV, The University of Texas at Austin / USA
Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANI, The University of Texas at Tyler / USA
Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSHALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odesa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuc University / Turkey
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahana HUSEYNOVA, Technical University of Berlin / Germany
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent Pedagogical University / Uzbekistan
Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia

Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Turkan ISMAYILOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Dashgin GANBAROV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuc University / Turkey
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

İsmayıl Mürsəlov

Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
ismayilmurselov355@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-1879-8583>

**XIX ƏSRİN I YARISINDA AZƏRBAYCANDA
XANƏNDƏLİK SƏNƏTİ**

Açar sözlər: *Azərbaycan, muğam, musiqi, xanəndə, xanəndəlik sənəti*

Keywords: *Azerbaijan, mugham, music, singer, art of singing*

Azərbaycanda muğam ifaçılığı məsələlərini araşdırarkən XIX əsrə kimi xanəndələr və məktəblər haqqında geniş məlumat rast gəlmirik. Lakin adı çəkilən dövrdən başlayaraq xanəndəlik sənəti özünün yeni mərhələsinə qədəm qoyur, artıq xanəndələr özləri də müxtəlif təbəqələrə bölünür. Musiqi mədəniyyətində xanəndə - sənətkar, ustad, yaradıcı-ifaçı kimi önəmli yer tutmağa başlayır.

XIX əsrin I yarısında Azərbaycanda xanəndəlik sənətinin yüksəliş dövrü başlandı. İlk dövrdə, bu Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərinin adı ilə bağlı idi. Bu şəhərlər arasında Şuşa, Şamaxı daha sonralar isə Bakı xüsusi yer tuturdu. Adını çəkdiyimiz şəhərlər arasında Şuşanın öz payı var. Çünki xanəndəlik sənətinin, daha doğrusu musiqi sənətinin inkişafı məhz bu şəhərin

adı ilə bağlıdır desək, yanılmarıq. Ümumiyyətlə, Qarabağ xanəndəlik məktəbi bütün zamanlarda digər məktəblərə nisbətən daha böyük tarixə malik olub, Azərbaycan xanəndəlik sənətində öz sözünü demiş yüzlərlə böyük xanəndənin beşiyi olmuşdur. Bu dövrdə böyük şəhərlərdə musiqi məclislərin təşkil olunması ilə muğam dəstgahları təkmilləşdirilir, müxtəlif şöbə və guşələrlə zənginləşdirilir, yeni yaradılan təsnif və rənglər səsləndirilirdi. Çox zaman yaradıcılığa başlayan musiqiçilər burada ustad sənətkarlardan xeyirdua alırdılar. Bu məclislər muğam sənətini inkişafı üçün çox önəmli idi və muğam ifaçıları üçün əsl ustadlıq məktəbinə çevrilmişdi.

IX əsrin II yarısında muğam ifaçılığını tədris edən məktəblər meydana gəlməyə başladı ki, bunlar dini mahiyyət daşıyırdı. Xarrat Qulu dini mərasimlərdə iştirak etmək üçün gözəl səsi olan gəncləri öz məktəbinə cəlb edir, onlara muğamatı və oxumaq qaydalarını öyrədirdi. Lakin inkarolunmaz bir faktir ki, bu məktəb sonradan muğam tədris edən musiqi məktəblərinə nümunə olmuşdur. Qarabağın ən görkəmli xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Şahnaz Abbas, Əbdülbaği Zülalov (Bülbülcan), Keştazlı Həşim, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Cabbar Qaryağdı oğlu və məşhur tarzən Sadıqcan həmin məktəbin yetişdirmələridir.

Beləliklə, Xarrat Qulunun məktəbinə Qarabağ muğam ifaçılığı məktəbinin inkişaf tarixində mühüm bir mərhələ kimi baxmaq lazımdır. XX əsrə qədərki dövrdə xanəndəlik sənətinin inkişafından söhbət açarkən əsas diqqətimizi iki amilə yönəltməliyik. Bu dövrdə muğam ifaçılığının - xanəndəliyin inkişafına musiqi məclisləri və musiqi məktəblərinin rolunu vurğulamalıyıq. Məhz bu məclislər və məktəblər XX əsrin əvvəllərində muğam ifaçılığı sənətinin qızıl dövrünü yaşamasına səbəb olmuşdur. Muğam ifaçılığı sənətinin IV inkişaf mərhələsi

XX əsr və XXI əsrin ilk onillikləri, hazırkı dövrə qədər - xanəndəlik sənətinin yüksək inkişaf dövrü kimi xarakterizə oluna bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, xanəndələr xalqın nümayəndələri olaraq, cəmiyyətin həyatında yaxından iştirak etmişlər. Dövrün ictimai-siyasi hadisələri onlardan yan keçməmişdir, həm tarixi-siyasi, həm də ictimai-mədəni hadisələr musiqi mədəniyyətinin mühüm bir qolu olan muğam sənətinin inkişafına təsir göstərmişdir.

XX əsri tarixi-siyasi hadisələrə əsaslanaraq, bir neçə mərhələyə bölmək olar. XX əsrdə Azərbaycan cəmiyyətində dörd ictimai formasiya özünü göstərir: rus imperiyası dövrü, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü, Sovet dövrü və müstəqil Azərbaycan Respublikası dövrü. Hər bir dövrün özünəməxsusluğu, mədəniyyətin inkişafına müsbət və mənfi cəhətləri qeyd olunmaqla, deməli ki, muğam ifaçılığı sənəti əvvəlki dövrlərdə əldə etdiyi ənənələri davam etdirərək, inkişaf etmiş, yeni nailiyyətlər əldə etmişdir. Birinci mərhələ - Rus imperiyası dövrü, XIX əsrdən başlayaraq, XX əsrin əvvəllərinə - 1917-ci ilə kimi davam edən, çarizmin hökmranlığı dövrü; I Dünya müharibəsi illəri (1914-1919). Bu dövrdə Azərbaycan musiqi mədəniyyəti üçün yeni bir mərhələ - Azərbaycan operasının yaranması (1908) və bəstəkarlıq məktəbinin təməlinin qoyulması kimi əlamətdar bir hadisə ilə başlamışdır. Azərbaycanın şifahi ənənəli musiqi ifaçılığında, o cümlədən, xanəndəlik sənətində yeni yüksəliş dövrü müşahidə olunur.

XX əsrin əvvəlləri muğam ifaçılarının fəaliyyət sahələrinin genişlənməsi, repertuarın zənginləşməsi, muğam janrlarının inkişafı - dəstgahlar, kiçik həcmli muğamlar, zərbimuğamlar, təsnif və rənglərin yeni nümunələrinin meydana gəlməsi müşahidə olunur. Xanəndələrin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə fəaliyyət dairəsi genişlənir. Əvvəlki dövrlərdəki kimi xanən-

dələr toylar və məclislərdə fəaliyyət göstərməsi ilə yanaşı, xanəndəlik sənətində konsert ifaçısı, opera ifaçısı kimi yeni sahələr meydana gəlir; qrammofon vallarında xanəndələrin səsyazmaları meydana gəlir, onların xarici ölkələrə səfərləri yaddaqalan faktlar kimi musiqi tarixinə daxil olmuşdur.

Xanəndəlik sənətinin inkişafından danışarkən, milli musiqiçilərin qrammofon vallarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Çünki klassik xanəndələrin səslərini qoruyub yaşadan qrammofon valları xalqımızın mədəni sərvətləridir. Bu vallar Azərbaycan musiqisinin təbliğində və dünya miqyasında tanınmasında müstəsna rol oynamışdır. Muğamların və xalq musiqisi nümunələrinin qrammofon vallarına yazılması onların elmi surətdə öyrənilməsinə də yollar açmışdır. Bu dövrdə yaranmış Azərbaycan musiqi tarixində ilk opera olan Üzeyir Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” (1908) operası, ondan sonra yaranmış “Əsli və Kərəm”, “Şah Abbas və Xurşidbanu”, digər muğam operaları, həmin dövrdə meydana gəlmiş Zülfüqar Hacıbəyovun “Aşıq Qərib” və Müslüm Maqomayevin “Şah İsmayıl” muğam operaları xanəndələrin ifası üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu da xanəndə sənətində yeni bir istiqamətin – opera ifaçılığının formalaşmasına təkan verdi. Hal-hazırda da xanəndəlik sənətinin tədrisində opera hazırlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bunun sayəsində adı çəkilən muğam operalarında ifaçı nəsilləri yetişdirilir.

Sevinc Sadıqova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
sevincsadigova@gmail.com

ƏDƏBİ DİLDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ FEİLLƏR QƏRBİ AZƏRBAYCAN ŞİVƏLƏRİNDƏ

Açar sözlər: arxaik leksik vahid, feil, ədəbi dil, şivə, Qərbi Azərbaycan

Keywords: archaic lexical unit, verb, literary language, accent, Western Azerbaijan

Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində olduğu kimi, Qərbi Azərbaycan şivələrində də ədəbi dildən fərqlənən bir sıra linqvistik xüsusiyyətlər mövcuddur. Dialektlərin leksik qatında bu xüsusiyyətlərə daha çox rast gəlmək olur, çünki dilin, onun ayrı-ayrı dialekt və şivələrinin fonetik və qrammatik quruluşu daha dayanıqlı, lüğət tərkibi isə onlarla müqayisədə daha dəyişkəndir. Qərbi Azərbaycan şivələri bu baxımdan daha zəngindir, çünki tarixi-siyasi proseslərlə əlaqədar olaraq, buradakı azərbaycanlılar Azərbaycanın digər ərazilərində yaşayan həmvətənlərindən nisbətən təcrid olunmuş şəraitdə yaşamış, onların özünəməxsus həyat tərzini, məişəti, adət-ənənələri, folkloru və s. formalaşmışdır ki, bütün bunlar da şivələrin leksikasında öz əksini tapmışdır.

Dialektlərin leksik qatında arxaizmlər müxtəlif nitq hissələrində müxtəlif dərəcədə qorunub saxlanmışdır. Dilin arxaik leksik vahidləri isimlərdə və feillərdə daha çox müşahidə olunur. Feillər öz leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə milliliyi daha çox qoruyub saxlayan bir nitq hissəsidir. Azərbaycan

dilində feilin görkəmli tədqiqatçısı H.Mirzəyev feilin dilimizin milli orijinallığını, ən qədim ünsürlərini başqa nitq hissələrinə nisbətən daha yaxşı mühafizə edib saxladığını, Azərbaycan dilindəki birhecalı feillərin içərisində bir dənə də olsun alınma söz olmadığını, bunların xalis türk, o cümlədən Azərbaycan sözü olduğunu, nəinki feillərin, hətta feil düzəldən şəkilçilərin, birinci tərəfi alınma söz olan mürəkkəb feillərin də ikinci tərəfinin mütləq öz sadə feillərimizdən, kökü alınma olmayan feillərdən ibarət olduğunu (Mirzəyev, 2006, s. 157) qeyd etmişdir. Qərbi Azərbaycan şivələrində işlənən feilləri, həmçinin bu şivələrdə işlək olan, lakin müasir ədəbi dil baxımından arxaikləşmiş feilləri nəzərdən keçirərkən, onlarda bu xüsusiyyətin özünü güclü şəkildə nümayiş etdirdiyini müşahidə etmiş oluruq.

Müasir ədəbi dil baxımından arxaikləşən, lakin dialektlərimizdə qalan, həmçinin araşdırdığımız Qərbi Azərbaycan şivələrində işlənməkdə olan feilləri iki qrupa ayıra bilərik. Bunlardan birinci qrupu, tarixən Azərbaycan ədəbi dilində işlənməmiş, anadilli bədii ədəbiyyatda rast gəldiyimiz (bəzən hətta bir nümunədə olsa belə) feillərdir ki, bunları qədim türk yazılı abidələrində, türk dillərinə aid lüğətlərdə, müasir türk dillərində də müşahidə edirik. İkinci qrupa daxil olan feillər isə, dialekt və şivələrimizdə, o cümlədən Qərbi Azərbaycan şivələrində işlənən, qədim türk yazılı abidələrində, türk dillərinə aid lüğətlərdə, bəzi müasir türk dillərində də müşahidə edilən feillərdir. Lakin həmin feillərə tarixən Azərbaycan ədəbi dilində, anadilli bədii ədəbiyyatda rast gəlmirik.

Dialektoloji ədəbiyyatda bu qəbildən olan feilləri əksər hallarda müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmiş feil hesab etmirlər: "...bu növ feillərin dialekt və şivələrimizdə qədimdən işləndiyini, müasir Azərbaycan ədəbi dilində

müşahidə edilmədiyini göstərən faktik dəlillər çoxdur. Lakin həmin feilləri müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmiş hesab etmək, bircə, qeyri-mümkündür. Çünki bu qrup feillər müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmiş feillərə aid edilən meyardan kənarda qalır” (Rüstəmov, 1963, s. 71). Fikrimizcə, ədəbi dildə rast gəlinmədiyi səbəbindən dialekt və şivələrdəki hər hansı sözün tarixən Azərbaycan ədəbi dilində işlənmədiyini qəti şəkildə iddia etmək doğru deyildir. Çünki çoxəsrlik tarixə malik olan yazılı abidələrimizin heç də hamısı bizə gəlib çatmamışdır, bu və ya digər müəllifin əsərlərinin tam toplusu əlimizdə yoxdur, yaxud əlimizdə olan əlyazmalar natamam vəziyyətdədir, nüsxə fərqləri vardır. Bu kimi cəhətləri nəzərə alsaq, ikinci qrupa aid etdiyimiz feillərin də tarixən Azərbaycan ədəbi dilində işlənməsini ehtimal edə bilərik. Ancaq yenə də araşdırmamızda, “Kitabi-Dədə Qorqud”dan başlayaraq XIX əsrin sonuna qədərki dövrü əhatə edən zaman kəsiyində anadilli ədəbiyyatımızda rast gəlinən, müasir ədəbi dildə işlənməyən, Qərbi Azərbaycan şivələrində işlək olan leksik vahidləri təhlilə cəlb etmişik.

Qərbi Azərbaycan şivələrində işlənən, hərəkət bildirən arxaik feillərə misal olaraq *varmax*, *yortmax*, *yüüyürməx`*, *təpməx`*, *təzməx`*, *sunmax*, *qaşrılmax*, *qavzamax* (*qaldırmaq*), *qımzamax* (*qaldırmaq*, *tərpətmək*), *sişməx`*, *qonqumax*// *qonqutmax*, *azıtmax*, *çovmax*, *dəbərtməx`*, *qucanmax*, *silkinməx`* və s. kimi feilləri misal göstərmək olar.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Qərbi Azərbaycan şivələrində ədəbi dilin arxaik leksik vahidlərinin, o cümlədən hərəkət feillərinin tədqiqata cəlb olunması dialektologiya sahəsində bir sıra məsələlərin elmi həllini tapması ilə yanaşı, tarixi leksikologiya, tarixi qrammatika, dil tarixi sahələrinə də öz töhfəsini bəxş edir.

Ədəbiyyat

1. Mirzəyev, H. (2006). Azərbaycan dilində fəl. II c. "Elm".
2. Rüstəmov, R. (1963). Azərbaycan dili dialekt və şivələ-
rində işlənən bəzi qədim fəllər haqqında. Az.SSREA Xə-
bərləri. İctimai elmlər seriyası. № 3, s. 71-77.

Kəmalə Həsənova
Azərbaycan Dillər Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
kamala.hasanova.02@mail.ru

**GUAM PARLAMENT ASSAMBLEYASININ
PARLAMENTLƏRARASI DİALOQ
VƏ ƏMƏKDAŞLIĞA TÖHFƏSİ**

***Açar sözlər:** GUAM təşkilatı, parlamentlərarası əməkdaşlıq, dialoq, orqan, komitə*

***Keywords:** GUAM organization, inter-parliamentary cooperation, dialogue, body, committee*

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə hökumətlərarası təşkilatlar mühüm rol oynayır və qarşılıqlı dialoqu inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, yalnız hökumətlərarası təşkilatlar deyil, eyni zamanda onların işinə kömək etmək məqsədilə yaradılmış beynəlxalq parlamentlərarası qurumlar da qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı və qanunvericilik təcrübəsinin mübadilə edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdirlər. Belə regional parlamentlərarası təşkilatlardan biri də GUAM Parlament Assambleyasıdır.

GUAM Məşvərət Forumu 1997-ci il oktyabrın 10-da Avropa Şurasının Strasburqda keçirilən Zirvə görüşündə yaradılmışdır. 2006-cı il mayın 23-də isə GUAM-ın Kiyevdə keçirilmiş Zirvə görüşündə iştirakçı dövlətlərin başçıları qurumun nizamnaməsini imzalamışlar və bununla da GUAM təşkilat statusuna malik olmuşdur (1). GUAM-ı yaradan dövlətlərin ortaq cəhəti onların ərazi bütövlüyünün pozulması və işğala məruz qalmalarıdır. Təsisçi ölkələr üçün onların təhlükəsiz-

liyinin və suverenliyinin təmin olunması, beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədlər çərçivəsində ərazi bütövlüyünün bərpası, həmçinin enerji təhlükəsizliyi, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi və multikulturalizm məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir (2).

GUAM Parlament Assambleyası (GUAM PA) təşkilatla əlaqəli orqandır və 2004-cü ildə yaradılmışdır. Assambleyanın məqsədlərinin həyata keçirilməsində qurum daxilində mövcud olan hüquqi, ticari-iqtisadi, siyasi və regional təhlükəsizlik, elm, mədəniyyət, təhsil və idman məsələləri üzrə komitələr mühüm rol oynayır (3).

GUAM PA-nın əsas məqsədi təşkilatın missiya və vəzifələri ilə üst-üstə düşür. Belə ki, 2012-ci il dekabrın 19-da GUAM PA-nın Bakıda keçirilən beşinci toplantısında üzv ölkələrdə Avropaya inteqrasiya prosesləri, “Şərq Tərəfdaşlığı” proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində parlamentlərarası əlaqələrin rolu, GUAM-ın məxsus olduğu regionun enerji potensialı, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində təşkilata üzv dövlətlərin iştirakı, humanitar, elmi-texniki sahələrdə əməkdaşlıq və digər məsələlər maraq dairəsində olmuşdur (4).

Eyni zamanda müasir dünyada parlament diplomatiyasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür və getdikcə artmaqdadır. Parlament diplomatiyası ənənəvi diplomatiyanı tamamlayaraq mühüm problemlərin aradan qaldırılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan GUAM region ölkələri arasında dialoqun inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsində perspektivlərə malikdir. GUAM Parlament Assambleyası siyasi və iqtisadi sahələrdə problemlərin həlli üçün əlavə platforma rolunu oynayır və ondan səmərəli şəkildə istifadə olunması vacibdir.

GUAM PA-nın mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri seçkilərin müşahidə edilməsidir. Belə ki, 2020-ci ilin fevral

ayında Azərbaycanda keçirilən parlament seçkilərində GUAM PA-nın müşahidə missiyası iştirak etmişdir. Assambleyanın missiyası parlament seçkilərinin beynəlxalq standartlara və qanunvericiliyə uyğun şəkildə həyata keçirildiyini bəyan etmişdir (5).

Ukraynanın 2023-cü ildə Parlament Assambleyasına sədrliyi dövründə üzv dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü, yeni iqtisadi imkanların yaradılması, ticarətin inkişafı, azad ticarət zonasının tam fəaliyyət göstərməsinin təşviqi, GUAM nəqliyyat dəhlizi ilə bağlı Avropa Komissiyası ilə qarşılıqlı fəaliyyət, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi məsələləri prioritet olmuşdur (6). 2024-cü il yanvarın 11-də Ukraynanın sədrliyi ilə keçirilən GUAM Parlament Assambleyasının 16-cı sessiyasında GUAM və onun sərhədlərində vəziyyət müzakirə edilmiş və GUAM ölkələrinin ərazi bütövlüyü və suverenliyinə dəstək ifadə olunmuşdur (7).

Ümumiyyətlə, Assambleya nəinki parlamentlərarası əlaqələrin inkişafına, eyni zamanda regional təhlükəsizliyə töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan – Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM).
<https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-demokratiya-ve-iqtisadi-inkisaf-namine-teskilat-guam>
2. Milli Məclisdə GUAM Parlament Assambleyasının 9-cu sessiyası keçirildi.
<https://meclis.gov.az/news.php?id=1739&lang=az>
3. Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM).

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 15-18
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 15-18
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

<https://minenergy.gov.az/az/beynelxalq-teskilatlarla-elaqeler/demokratiya-ve-iqtisadi-inkisaf-namine-teskilatguam>

4. Bakıda GUAM Parlament Assambleyası Bürosunun iclası keçirilir.
https://apa.az/xaricisiyaset/xeber__bakida_guam_parlament_as_sambleyasi_buro_-282502
5. Parlament seçkiləri azad və ədalətli şəkildə keçirildi - GUAM Parlament Assambleyasının müşahidə missiyası // <https://www.xezerxeber.az/news/gundem/279024/parlament-seckileri-azad-ve-edaletli-sekilde-kecirildi-guam-parlament-assambleyasinin-musahide-missiyasi>
6. GUAM Parlament Assambleyasına sədrlik Ukraynadan Azərbaycana keçib.
<https://www.amerikaninsesi.org/a/7435475.html>
7. 16th session of the GUAM Parliamentary Assembly // <https://guam-organization.org/en/16th-session-of-the-guam-parliamentary-assembly/>

Aygün Rzayeva
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
aygun.rzaeva@gmail.com

MƏDƏNİYYƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ İDARƏETMƏ

***Açar sözlər:** mədəniyyət, idarəetmə, mədəniyyətin təsiri, mədəniyyətin konfigurasiyası, mədəniyyət intervalları, idarəetmə təcrübələri, mədəniyyətin funksional üsulları*

***Keywords:** culture, management, influence of culture, configuration of culture, intervals of culture, management practices, functional methods of culture*

Mədəniyyət cəmiyyətdə demək olar ki, hər şeyi ontoloji cəhətdən müəyyən edən və öz təzahür və təsirlərində təbiətə yayılan genişmiqyaslı, dərin, çoxölçülü bir hadisədir. Mədəniyyətin bəzi hissələri digər hissələrə təsir edir.

Məsələn, işgüzar ünsiyyət mədəniyyəti idarəetmə mədəniyyətinə böyük təsir göstərir. Hələ bu asılılığı müəyyən etməyi bacarmaq lazımdır - mədəni təsirləri eksperimental yoxlamanın sırf rəşional üsullarına qərar vermək olduqca çətinədir.

Mədəniyyətlə müəyyən edilən və onun tərkib hissəsi olan idarəetmə başqaları ilə yanaşı insanın ontoloji əsaslarından biridir (cins fərqi, fəaliyyət, iradə, mənə və məqsəd qoyma, şüur və intellekt, dil, məhəbbət, oyun, yaradıcılıq, ölüm kimi mədəniyyətin də dərin izini daşıyır). Bu elə bir şeydir ki, onsuz insan mövcud ola bilməz.

İlk baxışda mədəniyyətin idarəetməyə təsiri açıq görünür, eyni zamanda əks təsir də. İdarəetmə subyektinin ümumi mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olması, demək olar ki, istəməz onun fəaliyyətinin səmərəliliyinə, ünsiyyətinə və nəticələrinə daha pis təsir göstərir. Ancaq tarixdə çoxlu hallar var ki, məsələn, təhsilin və dünyəvi davranışın olmaması bir insanın görkəmli idarəçi və ya siyasətçi olmasına mane olmayıb. Əksinə, idarə etməyi öyrənməyin bir çox üstünlükləri var, lakin sistemli və dərin düşünmək bacarığı bunlardan biri dahil deyil, xüsusən də Azərbaycanda. Başka paradokslar da var. Buna görə mədəniyyətin idarəetmə fenomeninə necə təsir etdiyi və əks olunduğu, hansı mexanizmlərin və asılılıqların "işlədiyi" açıq və mürəkkəb bir sualdır. Bu tezis çərçivəsində buna cavab vermək qeyri-mümkün bir işdir. Ancaq belə bir cəhdin ən azı ümumi mənada və mümkünsə konseptual səviyyədə olması çox real bir şeydir.

Problem mədəniyyətin daxili və xarici konfigurasiyasının amillərə necə təsir etdiyini, belə təsir mexanizmlərinin nə olduğunu anlamağa çalışmaqdır. Burada isə biz idarəetmədən danışıyıq. Bu problemi dərk etmək yolunda qarşıya çıxan çətinliklər indiyə qədər tədqiqatçıların demək olar ki, heç biri tərəfindən aradan qaldırılmamış, hətta düzgün başa düşülməmişdir.

Fəlsəfi və mədəni ədəbiyyatda mövcud olan mədəniyyətin çoxlu sayda tərifləri heç bir ağlabatan təhlilə məruz qalmır. Mədəniyyətə elmi yanaşmaları yalnız qismən tipləşdirmək mümkündür və bu bir sıra tədqiqatlarda kifayət qədər yaxşı edilmişdir.

Təsadüfi deyil ki, M.Arçer qeyd edirdi ki, "sosiologiyanın bütün əsas anlayışlarından" mədəniyyət anlayışı "ən zəif analitik inkişafı nümayiş etdirir və sosioloji nəzəriyyədə ən qeyri-müəyyən rol oynayır" (İqlton, 2012, s. 98). Bu hal (yəni

çoxlu sayda təriflər və yanaşmalar) tez-tez qınanılan sosial və humanitar biliyin metodoloji cəhətdən aşağılığını deyil, mədəni fenomenin özünün mürəkkəbliyini və heterojenliyini ortaya qoyur. Müxtəlif dövrlər, cəmiyyətin inkişaf mərhələləri, tarixi şərait, metodologiyalar, fənlər, koqnitiv subyektlər, idrak və məişət praktikaları və paradıqmalar, baxış bucaqları və s. mədəniyyətin struktur mürəkkəbliyini, axıcılığını, plastikliyini, sinergetik xarakterini əks etdirir və buna görə də mədəniyyətin müxtəlif təriflərinə “aparır”. Hələ bu mövzu barədə düşünməmiş bəşəriyyət və humanitar elmlər alimlərini guya xoşbəxt edə biləcək vahid bir tərif yaratmağa çalışmaq üçün heç bir səbəb yoxdur. Üstəlik, ideyaların və hər hansı təriflərin nisbiliyi və mahiyyətcə natamamlığı bilik mövzusunə və intizamına mədəniyyət biliklərində canlılıq və perspektivlə təmin edir.

Ədəbiyyat

1. İqlton, T. (2012). İdeya kulturu. M., s. 192.

Kanan Ahmadov
Baku State University
PhD student
kanan.ahmadov@gmail.com

PROBLEMS OF THE CHINESE POLITICAL SYSTEM

Keywords: *China, Political system, International relations, Political regime*

Açar sözlər: *Çin, Siyasi sistem, Beynəlxalq münasibətlər, Siyasi rejim*

The problems of China's political system have a wide range of effects, from the country's internal dynamics to its global relations. The problems created by monopartisan rule combine with various social, economic and international factors to further complicate the problems that China is facing.

Another important issue concerns the integration of political and economic reforms. China has taken various steps to carry out economic reforms and meet the needs of the market economy. However, since these reforms do not progress in parallel with the change in the political structure, there are difficulties in managing economic changes and ensuring fair sharing. In particular, the deepening of economic inequalities and regional development differences may cause social unrest and political instability (1).

Social unrest is another problem area faced by the government. Social dissatisfaction is increasing in China due to reasons such as rapidly increasing economic inequalities, environmental problems and over-authorization of local

governments. The fact that local people have limited ways to protect their rights and convey their complaints against local administrators may further deepen these dissatisfaction (BBC news, 2020). In addition, social and economic imbalances, especially in rural areas, make the gap between big cities and rural areas more evident, which can trigger social unrest.

China's internal security strategies are another problem area. The government takes comprehensive security measures and exercises strict control in order to ensure social order and political stability. These practices, in some cases, lead to human rights violations and social pressures, resulting in criticism both domestically and internationally. The CCP's strategies to suppress dissent make it difficult for social groups and individuals to criticize and protest against the government, which may conceal social tensions but does not root them out (Mearsheimer, 2006).

Problems in China's international relations are also linked to the domestic political system. China's increasing influence in the global arena and its aggressive foreign policy have caused tensions and diplomatic problems with some countries. In particular, its sovereignty claims in the South China Sea, its stance on human rights issues and other international policies affect China's global image, which leads to problems in international relations. Tight control and democratic deficiencies in China's domestic policy lead to criticism and pressure in the international arena, which may cause difficulties in foreign relations (Checkel, 2003).

Finally, another problem with China's political system is the expectations of the younger generations. China's youth may have higher expectations for economic opportunities, freedom of expression, and social justice. Failure to meet these

expectations may lead to disruption of social harmony and young people becoming insensitive to government policies (Buzan, 2020). This may have negative effects on social change and political stability in the long term.

China's political system faces significant challenges to deal with these problems and achieve stability at both the domestic and external levels. Economic reforms, social justice, freedom of expression, and effectively dealing with problems in international relations will be key to China's future political and economic success (Bandow, 2020).

As a result, China's political system faces various problems such as one-party rule, restrictions on freedom of expression, corruption, social unrest, and tensions in international relations. The centralist structure, lack of democratic participation and bureaucratic difficulties can directly affect the effectiveness of the system and the satisfaction of the public. At the same time, the mismatch between economic reforms and demands for social justice can threaten social stability. At the international level, China's aggressive foreign policy and criticized aspects of its domestic political structure cause difficulties in global relations. China's effective management of these issues is critical to ensuring sustainable stability in both domestic and foreign policy. China's future political and economic success will depend on how these issues are addressed and the extent to which reforms are successfully carried out (Connor, 2016; Keohane, 1988).

References

1. BBC News, “Tiananmen Square: What happened in the protests of 1989?”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-48445934>
2. BBC news, “Hong Kong’da Protestolar: Çin Parlamentosu’nun Onayladığı Ulusal Güvenlik Yasası Ne Öngörüyor?”, <https://shorturl.at/ltGHL>, 27.05.2020
3. Mearsheimer, J. J. (2006). China's Unpeaceful Rise, p. 160-162.
4. Checkel, J. T. (2003). “Social Constructivism in Global and European Politics”. ARENA Working Papers.
5. Buzan, B. (2010). China in international society: Is “peaceful rise” possible?, The Chinese Journal of International Politics, p. 5-36
6. Bandow, D. (2020). “The U.S. Should Offer Taiwan a Free-Trade Agreement”.
7. Connor, F. (2016). Chinese Foreign Policy.
8. Keohane, R. (1988). “International Institutions: Two Approaches”, p. 379-396.

Ləman Hacıhəsənova
Gəncə Dövlət Universiteti
dissertant
UOT – 811
lemanhacihasanova@gmail.com

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İNGİLİS MƏNŞƏLİ İÇKİ ADLARI BİLDİRƏN REALİLƏR

Açar sözlər: içki, reali, millilik, inteqrsiya, ingilis mənşəli
Keywords: drink, realia, nationality, integration, English origin

İngilis dili çoxnövlü içki adları ilə zəngin olan bir dildir. İngiltərədə və ingilisdilli ölkələrdə istehsal olunan içki növləri dünyada geniş yayıldığı kimi onlara aid adlar da ayrı-ayrı xalqların dillərinə reali kimi daxil olur. Belə adlar Azərbaycan dilində də istisnasız şəkildə işlədilir. Bununla birlikdə onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan məkanında belə adların yayılma və işlənmə mühiti həmin məhsulların istifadəsinə olan maraqla müəyyən edilir. İngilisdilli ədəbiyyatın tərcüməsində adları çəkilən və hətta Azərbaycan dilinin lüğətlərinə daxil olan içki növləri hər hansı üsulla başqa ölkələrdə də istehsal oluna bilər. Lakin bu halda da adların ingilisdilli ölkələrə xas olması qarşısında heç bir maneə əmələ gəlmir. Bu ona görədir ki, bütün realilər kimi içki adları bildirənlərdə də onların mənsub olduğu ölkənin ictimai məişət anlayışı və təfəkkürü canlandırılır. Yemək adları olduğu kimi içki adlarını da istehlak üzrə populyarlığa görə iki qismə bölmək olar. Bunların bir qismi daha populyar olan, digər qismi isə Azərbaycan mühitində yayılmayan, yalnız tərcümə ədəbiyyatında işlənənlərdən ibarət-

dir. Populyar içki növlərinə aid adlar aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

Rom. (rum). Spirtli içki növü olan *rom* təkəcə ingilis məişətində yox, həm də dünyanın bir çox ölkələrində yayılmışdır. *İçkinin vətəni Karib dənizində yerləşən Böyük və Kiçik Antil adaları hesab edilir. Rom içkisi tərkibinə və istifadə marağına görə Yamayka, martinika, Ruerto-Riko və Kubada xüsusilə populyarlığa malikdir. Romun hazırlanmasında şəkər çuğundurunun suyundan, tut və destilə edilmiş üzüm sularından, həmçinin şəkər qamışından istifadə edilir* (1). Mərkəzi Amerikada, Latın Amerikasına və Karib adalarında məşhur olan rom içkisi Avropada və eləcə də digər ölkələrdə elit içki növü kimi qəbul olunur. Rom içkisinin adı dünyada ingilis dilinin informasiya intensivliyi sayəsində daha çox yayılmışdır. Rom içkisinin adına ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş bədii ədəbiyyatda rast gəlmək olur: “*Ona rom gətirdilər, ləzzətli içməyə başladı*” (Stivenson, 2004, s. 8); “*Məni bir butulka rom almağa göndərdi*” (Kreoll, 2007, s. 267). *Rom* içki adı “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə də qeydə alınmışdır (Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, 2021, s. 238).

Cin. (Gin) *Cin* içkisi ən azı 37,5 faiz dərəcəsi olan spirtli içkidir. *Cin içkisi buğda spirtindən və müxtəlif bitki ekstraktlarının qatışıqından hazırlanır. Cin içkisinin hazırlanmasında ardıc ağacının və ya kolunun hansısa elementindən istifadə edilmişdir. Cin içkisi İngiltərədə XVIII əsrdən hazırlanmağa başlanmışdır. Cin içkisi Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Avropada və digər ölkələrdə yayılmışdır. Azərbaycan məişətində Cin içkisi Rom qədər yayılmasa da hər halda onun haqqında müəyyən təsəvvürlər mövcuddur. Cin içki Azərbaycan dilinin lüğətlərində qeydə alınmamışdır. Lakin bu içki adına ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii nümunələrdə*

rast gəlmək olur: “*Cin qatılmış limonu çox sevirəm*” – “*Ancaq limonadı dadan kimi üzünü turşudub Porterə dedi: - Sən yenə öz bildiyini eləyirsən, eləmi?*” (Elis, s.6); “*Əlini amirana bir tərzdə yelləyib dedi ki, bu saat isti cin gətirsinlər*” (Şekspir, 2007, s. 242); “*Bir də gəyirdi. Deyəsən, mədəsindəki cin üzüyuxarı qalxmağa başlamışdı*” (Oruell, 2010, s. 49).

Brendi. (Brandy). *Brendi* 40 faiz dərəcəsində hazırlanmış tünd spirtli içki növüdür. *Brendi* içkisi 1698-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında hazırlanmışdır. *Brendi* növünə görə Azərbaycanda çox yayılmış konyak içkisi ilə müqayisə edilə bilər. *Brendi* barədəki qısa məqumatda deyildiyinə görə bu içki “...üzüm, gavalı, ərik və digər meyvələrin distilə edilməsi ilə əldə edilən maraqlı spirt növüdür. Sonra içki palıd çəlləklərdə yaşlanır. Alkoqol faizi yüksək olduğundan müxtəlif alkoqolsuz içkilərlə qarışdırılaraq maraqlı kokteyllər hazırlana bilər” (7). *Brendinin* hazırlanmasında ənənəvi üsuldən istifadə edilsə də onun hazırlanma materialına görə müxtəlif növləri vardır (1).

Brendi içkisinin adı Azərbaycan dili lüğətlərində qeydə alınmamışdır. Ancaq ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən bədii əsərlərdə *brendi* içkisinin adına rast gəlmək olur: “*O bircə söz deyə bildi: - Brendi!*” (Stivenson, 2004, s. 153); “*Hay-küy qopdu. Onun başını qaldırın indi brendi içirin!*” (Kreoll, 2007, s. 255).

Punş (Punch). *Punş* şərəblə su, qənd, limon və ya başqa meyvə şirəsindən hazırlanmış tünd ingilis içkisidir. *Punş* adətən isti və ya soyuq halda işlənir. “İçkilərin “Ekspertizası dərslük” adlı bir mənbədə göstərilir ki, “*Punşların vətəni hinddandır. “Punş” adının özü hind mənşəli olub hindcə “panç” yəni “beş” deməkdir. Bu isə içkinin 5 tərkib hissələrini – rom, su, şəkər, çay və limon şirəsini göstərir. Avropada punş XVII əsrdən məlum olub, onun hazırlanması üçün rom əvəzinə bəzən*

konyak, viski və digər tünd içkilərdən istifadə olunur. Heyvalı, Alçalı, Portağallı, Zoğallı və s. adda punşlar buraxılmaqdadır” (Fətəliyeva, 2015, s. 371). İngilis dilinə aid bir mənbədə də punş adının hind dili ilə bağlı olduğu göstərilir, eyni zamanda həmin içkinin fiziki xassələri barədə geniş məlumat verilir (13). *Punş* içki adı “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006, s. 628) və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə (Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, 2021, s. 522) qeydə alınmışdır.

İngilis dilindən tərcümə ədəbiyyatında və həmçinin lüğətlərdə Azərbaycan məişətində tanınan və tanımayan spirtsiz içki adlarına da rast gəlmək olur. Bunlara aid daha populyar olanları əsas etibarilə aşağıdakılardan ibarətdir.

Aqua (aqua) sözünün ilkin mənşəyi latın dilinə məxsusdur. Ancaq *aqua* sözünü təkcə latın dili ilə bağlamaq yanlış təsəvvür yarada bilər. Sözün *ak* tərkibi *su* anlayışı üzrə qədim hindavropa dillərinə məxsus element kimi öz izlərini saxlayır. Məsələn, qədim *qot dilində ahwa* (çay) *qədim alman dilində aha* (çay), *latın dilində aqua* (su) variantları bu fikri söyləməyə əsas verir. *Ak tərkibinin suya məxsus axmaq motivi hətta türk dillərində də mövcuddur* (20). *Auqa* sözünün *su* mənası əlbəttə ki, ingilis dili üçün də səciyyəvidir. Eyni zamanda *aqua* içkisinin beynəlxalq miqyasda yayılması üçün ingilis dilinin informasiya intensivliyinin təsirini də danılmaz saymaq olar. *Aqua* sözü spirtsiz içki adı kimi Azərbaycan məişətində geniş yayılmışdır. Bununla belə lüğətlərdə *aqua* sözünün qeydə alınmasına təsadüf edilmir. *Aqua* sözünün işlənməsinə ingilis dilindən tərcümə ədəbiyyatında rast əlmək olur: “*Hər ikimiz aquanın nə olduğunu yaxşı bilirik*” (Aqata Kristi, 2007, s. 181).

Pepsi (Pepsi). *Pepsi* sözü də spirtsiz içki növünün adıdır. *Pepsi* içkisi 1898-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarına məxsus

“Pepsi-Co” şirkətində hazırlanmış sərinləşdirici içki növünün adıdır. *Pepsi içkisi 1961-ci ildən Kola adı ilə tanınmışdır. Əvvəlcə 1961-ci ildən həmin içki növü Pepsi şəklində işlədilməyə başlayıb*” (4). *Pepsi* içkisinin adı “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *pepsi-cola* kimi qeydə alınmışdır (Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, 2021, s. 502).

Kola. *Kola* sözü ingilis dilində *coke* və ya *cola* kimi ifadə olunur. Spirtsiz içki olan Kolanın vətəni Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. *Bu içki növü Amerikada 1886-cı ildən icad olunub istehsal edilməyə başlamışdır. 1931-ci ildən isə Kolanın analoqu kimi Almaniyada Pepsi-Kola içkisi istehsal edilməyə başlamışdır. Kola içkisi koka-kola, Pepsi-Kola, Afri-Kola və digər adlarla dünyada məşhurlaşmışdır* (5). *Kola* içki növü Azərbaycan istehlakçıları arasında da geniş yayılmışdır. Hər də hazırlanmasından asılı olmayaraq kolanın icadında Amerika təfəkkürü, yayılmasında isə ingilis dilinin informasiya aktivliyi aparıcı rol oynayır. *Kola* içki növündən Azərbaycanda geniş istifadə edildiyi üçün onun adı “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır (Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti, 2021: s.330). Nədənsə bu geniş yayılmış içki növünün adı başqa lüğətlərdə qeydə alınmamışdır.

Selter. *Selter* suyunun hazırlanması və texnologiyası alman mənşəli hesab olunur. Alman dilində selter suyu *selterwasser* şəklində ifadə olunur. *Selter* spirtsiz içki növdür. *Məhsulun adı alman dilinə məxsus olsa da onun yayılmasında ingilis dilinin informasiya aktivliyi mühüm rol oynayır. Selter məhsulu qazlı və qazsız olaraq iki çeşiddə hazırlanır* (15).

Selter suyu haqqındakı məlumatda deyilir ki, ilk dəfə o sərinləşdirici su kimi hazırlanmışdır. *Suyun adı Almaniyadakı Niderselters dağlıq yerinin adı ilə adlanır. İlk zamanlar həmin sudan mədə-bağırsağ xəstəliklərinin müalicəsi zamanı istifadə*

edilmişdir (Hüseynov, Əhmədov, 2014, s. 102-103). Başqa ölkələrdə həmin su suni qaydada hazırlanmışdır. *Selter* suyu Amerika Birləşmiş Ştatlarında da hazırlanır. Amerika istehsalı geniş yayıldığına görə adın özü də ingilis dili hesabına geniş bir mühit kəsb edə bilmişdir. *Selter* suyu Azərbaycan məişəti üçün populyar deyildir. Ona görə də həmin suyun adı reali səviyyəsində lüğətlərə də düşməmişdir. Bu sözə ingilis dilindən Azərbaycan dilinə edilən tərcümə ədəbiyyatında təsadüf edilir: “*Hestvud qədəhinə yalnız bir neçə damcı ara q töküüb selter ilə qarışdırdı*” (Drayzer, 2006, s. 49).

İngilis dilində işlənən yemək və içki adları geniş informasiya məkanına daxil olmaqla Azərbaycan məişətində də mənimşənilir və populyarlıq qazana bilir. Bununla da Azərbaycan dili üçün reali səciyyəsi daşıyan bu kimi söz və terminlər eyni zamanda, ümumişlək leksikona da daxil ola bilir.

Ədəbiyyat

1. Rom (Rum) Nedir. Nasıl üretilir? Rom Hakkında Her Şey: veviski.com/rom-hakinda-her-şay.
2. Stivenson, L.R. (2004). Dəfinələr adası. Bakı: Öndər nəşriyyatı, s. 216.
3. Kreoll, L. (2007). Alisa möcüzələr ölkəsində. İngilis ədəbiyyatı antologiyası. Bakı: Şərq-Qərb, s. 336.
4. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. (2021). Bakı: Elm, s. 756.
5. Monro Elis. Əlyazma. Gerçək yaşam. Nitanın dostları. www.elyazma.org/wp-content/uploads/2014/10/Elis-Munro-Gerçək-yasham.pdf.
6. Şekspir, V. (2007). Şiltaq qızın yumşaldılması. İngilis ədəbiyyatı antologiyası. 2 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb, s. 336.

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 26-32
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 26-32
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

7. Oruell, C. (2010). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, s. 640.
8. Brendi stran mira. Chast' 1. Vvodnaya. Dzen ru/media/cognae/brendi-stran-mira-chast-1-wodnaya-5e19fd8469c497210 cfb.749.
9. Fətəliyeva, N. (2015). İçkilərin ekspertizası. Dərslik. Bakı: Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, s. 440.
10. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2006). 4 cildə, III c. Bakı: Şərq-Qərb, s. 672.
11. Aqua. Definition and Usage Examples-Dictionary. www.dictionary.com/browse/aqua.
12. Aqata Kristi. (2007). Mavi qatarın sirri. İngilis ədəbiyyatı antologiyası. 2 cildə, II cild. Bakı: Şərq-Qərb, s. 320.
13. History of Pepsi Cola. www.pepsibominthecarolinas.com/history.
14. İçki-içki: az.drink-drink.ru/kak-i-s-chem-pit-brendi. (2021). 10 iyul.
15. Məmmədli, İ. (2016). Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, s. 269.
16. Punch and Punches www.diffordsguide.com/g/1129/punch-and-punches/history.
17. Saltwater Dginition and Meaning www.merriam-webster.com./dictionary/Saltwater.
18. History-The Coca-Cola Company-www.Coca-Colacompany.com./avout-us-history.
19. Hüseynov, M., Əhmədov, M. S. (2014). Milli Azərbaycan sərətləri və spirtsiz içkilər. Bakı, Çəşioğlu, s. 272.
20. Drayzer, T. (2006). Kerri bacı. Bakı: Avrasiya Press, s. 472.

Li Qingqing
Baku State University
PhD student
944630428@qq.com
<https://orcid.org/0009-0007-5375-5123>

**PECULIARITIES OF CHINESE BORROWINGS OF
THE THEMATIC GROUP
"SUBJECT" IN THE RUSSIAN LANGUAGE**

Keywords: *Chinese borrowings, the Russian language, subject, semantic change, culture*

Açar sözlər: *Çin alınma sözləri, rus dili, mövzu, semantik dəyişiklik, mədəniyyət*

Language borrowing is a natural and inevitable process in the context of cultural interactions. In an increasingly globalized world with growing intercultural exchanges, borrowing from other languages plays a significant role in the evolution of languages and cultures. It helps languages and cultures adapt and thrive in new environments.

Language borrowing is a multifaceted phenomenon that showcases the intricate dynamics of cultural and linguistic interactions in the contemporary world. This study delves into the language contact between Russia and China, shedding light on the historical and cultural significance of borrowing from Chinese into Russian. The process of borrowing dates back to ancient times, stemming from trade, diplomatic relations, and cultural exchanges between the two nations (Li, 2019: 90). As knowledge and technology exchanges flourished and Chinese literature and philosophy made their way into Russian society,

the influx of borrowed words and expressions grew. These borrowings span across various facets of life, encompassing culture, science, technology, and daily customs. Examples include terms like 'sharpei,' 'shi tzu,' 'kung fu,' 'taijiquan,' 'yin,' 'yang,' 'pinyin,' 'fengshui,' 'jin,' 'typhoon,' 'mahjong,' 'qipao,' 'kan,' 'daba,' 'huanghuz,' 'hodia,' 'kunya,' 'soy,' 'baihovy,' and more.

The incorporation of Chineseisms, such as 'wok', 'datszybao', 'pearl', 'pipa', 'fanza', 'hutong', 'mahjong', 'qipao', 'kan', 'daba', 'gohua', 'bangu', 'nanka', etc., into the lexical system of the host language involves a process of semantic reworking. Many of these Chinese loanwords are unambiguous and retain their original meanings when adopted into the Russian language. For instance, 'mahjong' refers to a gambling board game, with its name translating from Chinese as 'sparrow'. The term 'mahjong' itself represents the English pronunciation of the original Chinese name, 'ma-chong', where 'ma' means 'flax' and 'gong' means 'bird', combining to form 'sparrow'.

The 'Qipao' is a long female dress that is commonly worn in China, with its modern form originating in Shanghai. In Shanghai, this style of dress is referred to as zǎnze or zansae, which is derived from the Cantonese pronunciation of 'cheongsam'.

The 'Kang' is a traditional heating system found in peasant homes in northern China and Korea. Typically, a 'Kang' would consist of a wide brick or clay bed with specially constructed channels for hot air from the stove to pass through, while also functioning as a chimney. The stove, situated at one end of the bed, was also used for cooking.

The Chinese one-sided drum known as 'Banyu' or 'danpigu' originates from the term 'ban-gu', where 'ban' signifies board and 'gu' signifies drum.

'Guohua' refers to the traditional Chinese painting technique and style, also known as 'zhongguo hua' (Chinese painting) or 'shuimohua' (ink painting).

'Daba' refers to paper cloth, a term borrowed from the Chinese language 'da-bu' ('da' meaning wide and 'bu' meaning cotton geotextile) through a Mongolian intermediary.

Hutongs are unique streets or alleys found exclusively in Beijing. The etymology of the term 'hutong' is still a subject of debate, with many scholars suggesting that it originated from the Mongolian words 'hot' meaning 'well' and 'hudu' meaning 'camp' or 'village', referring to settlements around wells. Over time, the term evolved to represent small streets, with a significant phonetic shift to 'hudu'. The names of hutongs serve as a historical record of Beijing, with many retaining their designations from the early Yuan Dynasty to this day. These names function as a living encyclopedia, capturing the city's historical evolution and reflecting its social customs (Liu, 2023).

The term 'Da-tzibao' refers to a handwritten wall newspaper in China that is utilized for propaganda and protest. The term is derived from 'Da-tzu', meaning large characters, and 'bao', meaning newspapers.

Through our research, we have observed that certain Chinese words representing specific objects such as 'pearls', 'fanza', and 'wok' underwent semantic changes during the borrowing process. This means that as these words were assimilated into other languages, their original meanings were altered. For example, the word 'pearl' originated from the

Chinese language where it initially denoted a precious stone with significant cultural and traditional value. As time passed, the term began to be used in various languages to describe similar stones and symbolically represent something valuable and precious.

The term 'wok' was introduced to the Russian language from the Cantonese dialect of Chinese, originally referring to a Chinese pan with a semicircular shape. Gradually, it came to be adopted in English-speaking countries to describe both the traditional Chinese cooking vessel and the cooking technique associated with Chinese cuisine. Through metonymic evolution, the term also came to represent 'food prepared using a Chinese wok' (Seniko, 2019, s. 63).

The evolution of the word 'fanza' in Russian, originating from the Chinese term 'fang ji' meaning 'dwelling house', is intriguing. As Chinese dwellings varied in architectural styles over different periods, the semantic scope of 'fanza' narrowed upon entering the Russian language. Dictionaries have specified its meaning in various ways: 1) 'in Chinese, a farmstead, a separate homestead; also referred to as a light windowless building like a shed or a large shalash' (Popov, 1911, s. 404); 2) 'a Chinese peasant house' (Ojegov, Shvedov, 2003, s. 848); 3) 'a small house on a frame of wooden poles in China' (Grishina, 2002, s. 822).

The term 'pipa' may have originated from the Chinese name for the musical instrument 'pipa'. Over time, it evolved to represent the instrument itself and even symbolize Chinese music or culture as a whole.

Chinese loanwords have made a substantial contribution to the Russian language by expanding its vocabulary and cultural perspectives across various domains such as cuisine, science,

philosophy, and art. These linguistic imports foster cultural interchange between Russia and China, enhancing mutual comprehension and collaboration between the two nations.

Reference

1. Li, S. Q. (2019). "Adaptation of words related to the Chinese daily life and culture to the Russian language". "Uchenye Zapiski Kazanskogo Universiteta. Seriya Gumanitarnye Nauki". № 5-6 (161), s. 89-104.
DOI: 10.26907/2541-7738.2019.5-6.89-104
2. Liu K. (2023). History of Hutong. URL:
<https://www.travelchinaguide.com/cityguides/beijing/hutong/history.htm>
3. Seniko, Ye. V. (2019). "Kitayskie slova v sovremennom russkom yazike: semanticheskiy aspekt" "Filologicheskiy klass". № 3 (57), s. 59-64. DOI 10.26170/FK19-03-08
4. Popov, M. (1911). Slovar' inostrannykh slov, voshedshikh v upotreblenie v russkom yazyke. M.: tip. t-va I.D.Sytina, s. 458.
5. Grishina Ye. (2002). Bol'shoy illyustrirovanny slovar' inostrannyx slov. Moscow: Rus. slov., s. 957.
6. Ojegov S.I., Shvedov, N.Yu. (2003). Tolkovyy slovar' russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskix vyrajeniy. Moscow: ITI Texnologii, s. 944.

Maryam Isgandarli

Azerbaijan National Academy of Sciences
Institute of Linguistics named after Nasimi

PhD student

maryamisgandarli@yahoo.com

POPULISM AS A CONCEPT IN CONTEMPORARY AMERICAN POLITICAL DISCOURSE

Keywords: *political discourse, linguistics, media, slogan, democracy*

Açar sözləri: *siyasi diskurs, dilçilik, media, şüar, demokratiya*

In recent years, populism has emerged as a significant and contentious concept within American political discourse. Characterized by its focus on the perceived divide between the "common people" and the "elite," populism has been invoked by various political figures and movements to articulate grievances and propose solutions that resonate with a broad base of citizens. This article explores the roots of populism, its manifestations in contemporary American politics, and its implications for the democratic process.

Populism, as a political concept, traces its origins to the late 19th century with the rise of the Populist Party, which championed agrarian interests against industrial elites. Historically, populism has emphasized the voice of the "ordinary people" and critiqued the influence of the elite in shaping policy and governance. According to Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, populism can be understood as a "thin-centered ideology" that posits a fundamental dichotomy

between the "pure people" and the "corrupt elite" (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017).

In recent decades, American politics has witnessed a resurgence of populism, evident in the campaigns and rhetoric of figures such as Donald Trump and Bernie Sanders. Both of these politicians, despite differing ideologically, have tapped into populist sentiments to mobilize supporters. Trump's "Make America Great Again" slogan and Sanders' calls for a political revolution against corporate influence reflect how populism can be used to frame political issues in terms of a battle between ordinary people and established elites.

Donald Trump's presidency marked a notable instance of right-wing populism in American politics. His campaign capitalized on economic anxieties, cultural fears, and a general disillusionment with traditional political institutions. By framing issues such as immigration, trade, and foreign policy as battles against a corrupt elite, Trump galvanized a substantial segment of the electorate (Inglehart & Norris: 2016). His approach has been critiqued for promoting divisive rhetoric and undermining democratic norms (Pappas, 2019).

On the left, Bernie Sanders has similarly used populist rhetoric to challenge the power structures in American politics. His campaign focused on issues such as income inequality, healthcare reform, and corporate influence, positioning these as struggles between the working class and the wealthy elite. Sanders' populism emphasizes economic justice and social equity, presenting an alternative to the mainstream political establishment (Hochschild, 2016).

The rise of populism in American politics raises several important questions about its impact on democratic governance. On one hand, populism can bring attention to

legitimate grievances and engage disenfranchised voters. It can serve as a corrective to the political status quo and push for necessary reforms (Mounk, 2018).

On the other hand, populism often relies on simplifying complex issues and fostering division. Populist leaders may undermine democratic institutions, challenge the rule of law, and erode trust in the media and other democratic safeguards (Mounk, 2018). The rhetoric of populism can also polarize public discourse, making it more difficult to achieve consensus on critical issues. Populism remains a potent and multifaceted force in contemporary American politics. While it can address important concerns and mobilize underrepresented voices, it also poses risks to democratic norms and social cohesion. Understanding the nuances of populism and its effects on political discourse is crucial for navigating the challenges of modern democratic governance.

This exploration highlights how populism functions within the contemporary American political landscape and its broader implications for democratic engagement and governance.

References

1. Hochschild, J. L. (2016). *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. The New Press.
2. Inglehart, R., Norris, P., Trump. (2016). *Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Harvard Kennedy School Working Paper.
3. Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 38-41
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 38-41
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

4. Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C. (2017). Populism: A Very Short Introduction. Oxford University Press.
5. Pappas, T. (2019). Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis. Oxford University Press.

Əli Həsənov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
doktorant
hassanoff.ali@gmail.com

AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞMƏ VƏZİYYƏTİ

***Açar sözlər:** KOB, mikromaliyyə, dövlət proqramları, kapital maliyyələşməsi, vençur investisiya*

***Keywords:** SME, microfinance, government programs, equity financing, venture investment*

Kiçik və Orta Bizneslər (KOB) Azərbaycanın iqtisadi mənzərəsi üçün çox vacibdir. Onlar ölkənin özəl sektorunun əhəmiyyətli hissəsini təmsil edir və innovasiyaların, məşğulluğun və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin əsas hərəkətverici qüvvələrindəndir (KOBİA, 2023, s. 21-23). Bununla belə, maliyyəyə çıxış Azərbaycanda KOB-ların böyüməsi və davamlılığı qarşısında əhəmiyyətli maneə olaraq qalır. Azərbaycanda KOB-lar üçün maliyyə mühiti ənənəvi bank kreditlərinə məhdud çıxış, yüksək faiz dərəcələri və alternativ maliyyələşmə variantlarının olmaması ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycanda KOB-lar əsasən sahibkarların şəxsi resursları, bank kreditləri, mikrokreditlər, dövlət və beynəlxalq təşkilatların dəstəyi vasitəsilə maliyyələşməni təmin edirlər. Ənənəvi bank kreditləri Azərbaycanda KOB-lar üçün ən çox yayılmış maliyyə mənbəyidir. Bununla belə, ciddi girov tələbləri, yüksək faiz dərəcələri və uzun mürciət prosesləri səbəbindən bank kreditlərinə çıxış çox vaxt çətin olur. Bir çox KOB-ların kreditləri təmin etmək üçün lazımi kredit tarixçəsi

və ya aktivləri yoxdur ki, bu da onların maliyyələşməsini çətinləşdirir. Azərbaycan hökuməti kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsini dəstəkləmək üçün bir sıra proqramlar həyata keçirmişdir. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu KOB-lara, xüsusən də kənd yerlərində və strateji sənaye sahələrində olanlara aşağı faizli kreditlər verir. Bununla belə, bu proqramların əhatə dairəsi məhduddur və bir çox KOB-lar bu vəsaitlərdən ya xəbərsizdirlər, ya da əldə edə bilmirlər. Mikromaliyyə təşkilatları da KOB-lar, xüsusən də kənd yerlərində və ya ənənəvi bank xidmətlərinə çıxışı məhdudd olanlar üçün alternativ maliyyə mənbəyi təklif edir. Mikromaliyyə bir çox KOB-lar üçün mühüm olsa da, faiz dərəcələri çox vaxt kommersiya bankları tərəfindən təklif olunanlardan yüksək olur və kredit məbləğləri adətən daha kiçik olur.

Müəssisə kapitalı və özəl kapital kimi kapitalın maliyyələşdirilməsi variantları Azərbaycanda nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Öz kapitalı ilə maliyyələşmə axtaran KOB-lar yaxşı qurulmuş vençur kapitalı ekosisteminin olmaması, eləcə də KOB-lara sərmayə qoyuluşu ilə bağlı qəbul edilən risklər səbəbindən tez-tez çətinliklərlə üzləşirlər.

Azərbaycanda KOB-ların maliyyələşdirilməsi şərtlərini yaxşılaşdırmaq üçün hökumət və maliyyə institutlarının dəstəyi həyati əhəmiyyət kəsb edir. Hökumət tərəfindən dəstəklənən maliyyələşdirmə proqramlarının əhatə dairəsini və məlumatlılığını genişləndirmək çox vacibdir (Milli Prioritetlər, 2021). Müraciət proseslərinin sadələşdirilməsi və girov tələblərinin azaldılması bu proqramları daha geniş KOB-lar üçün daha əlçatan edə bilər.

Həmçinin, KOB sahibləri üçün məqsədyönlü maliyyə savadlılığı proqramlarının hazırlanması onlara maliyyə

məhsullarını daha yaxşı anlamağa, maliyyələrini idarə etməyə və mövcud maliyyə vəsaitlərinə çıxışa kömək edə bilər.

Kredit hesabatlarının və reyting sistemlərinin təkmilləşdirilməsi KOB-lara kredit verilməsi ilə bağlı qəbul edilən riskləri azalda, maliyyə institutlarını daha əlverişli kredit şərtləri təklif etməyə təşviq edə bilər (Homonoff, OBrien, Sussman, 2019, s. 30-31).

Bundan əlavə, hökumət investorlar üçün stimullar təmin etməklə və maliyyə texnologiyaları (fintech) platformalarının yaradılmasını dəstəkləməklə vençur kapitalı kimi alternativ maliyyələşdirmə ekosistemlərinin inkişafının təşviqində rol oynaya bilər.

Beynəlxalq maliyyə institutları da ölkəmizdə biznes mühitinə müsbət təsir göstərə bilər. Beynəlxalq maliyyə institutları ilə davamlı əməkdaşlıq texniki yardım, kredit xətləri və risklərin bölüşdürülməsi mexanizmləri ilə KOB-lar üçün maliyyə boşluğunu aradan qaldırmağa kömək edə bilər.

Beləliklə, KOB-lar üçün maliyyələşdirmə şərtlərini yaxşılaşdırmaqla Azərbaycan iqtisadi artımı, innovasiyaları və diversifikasiyanı gücləndirərək, KOB sektorunun bütün potensialını açar.

Ədəbiyyat

1. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi. (2023). KOBİA Hesabat 2023. Retrieved 28 May 2024, from <https://smb.gov.az/storage/HESABAT2023.pdf>.
2. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”: [Elektron resurs] 2 fevral 2021-ci ildə qəbul edilmişdir. (2021). Bakı, URL: <https://president.az/az/articles/view/50474>

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 42-45
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 42-45
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

3. Homonoff, T., OBrien, R. L., Sussman, A. B. (2019). Does Knowing Your FICO Score Change Financial Behavior? Evidence from a Field Experiment with Student Loan Borrowers, NYU Wagner Research Paper, p. 63. (SSRN Scholarly Paper 3129075).
<https://doi.org/10.2139/ssrn.3129075>

Nərmin Nəbiyeva
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
narmin.n.noqte@gmail.com

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ “AZƏRBAYCANTELEFİLM” YARADICILIQ BİRLİYİNİN FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: Azərbaycan telefilm, sənədli televiziya filmi, telefilm, qeyri-oyun filmi, janr, mövzu, elmi-kütləvi janr, etnoqrafik janr

Keywords: “Azerbaijantelefilm” Creative Union, television documentary, television publicity, non-acting film, genre, theme, scientific-mass cultural genre, ethnographic genre

1991-ci ilin sonlarında teleradio şirkətində müəyyən yenilənmələrin baş verməsi, təbliğat-təşviqat xarakterli veylişlərin dayandırılması gözdən qaçmırdı. Bu dövr xüsusilə diktor institutunun ləğv olunması, müəllif kinosunun üzə çıxması ilə yadda qaldı (Əlizadə, 2006, s. 107). Əlbəttə ki, baş verən dəyişikliklər sənədli televiziya filmlərinin istehsalı prosesində də özünü göstərirdi.

1992-ci ildə “Azərbaycantelefilm” “Azərbaycan televiziya-sının lent üzərində proqramlar hazırlayan baş redaksiyası”nı əvəzlədi. Qurum, əsasən, “Sabah” Yaradıcılıq Studiyası ilə birlikdə sənədli telefilmlər istehsal edirdi (Əbdülrəhmanlı, 2020, s. 109). Aydın Qurbanoglunun və Camal Yusifzadənin quruma gəlişi redaktor işinin keyfiyyətini bir xeyli yaxşılaşdırdı. 1994-cü ildən video üsulu ilə ilk televiziya filmlərinin montajına başlandı. Yafət Xeyirov məhz sənədli telefilmin montajçısı

kimi dünən də, bu gün də adıçəkilən birincilər sırasındadır. “Norveç eskizləri”, “Odlu məmləkət”, “Mavi alovun üfüqləri”, “İki ömür”, “Atəşgah” və sair kimi sənədli telefilmlər onun montaj işinə peşəkar yanaşmasının nəticəsidir (Kazımzadə, 2001, s. 248-249).

Qurumun yaradıcı kollektivi vaxtilə efir üçün ildə 10-15 saatlıq sənədli telefilm hazırlayırdısa, 2020-ci ilə olan statistika əsasən, ümumilikdə 1500 saat həcmində 2300 adda televiziya filmi ekranlaşdırılıb (Əbdülrəhmanlı, 2020, s. 109). Əsasən, elmi-kütləvi, etnoqrafik janrdə ekranlaşdırılan sənədli telefilmlər Azərbaycanın tarixini, folklorunu, memarlığını, mədəniyyətini, ümumilikdə insanlarını ekrana gətirirdi.

Qeyd edək ki, “Azərbaycantelefilm” 2020-ci ildən Bədii və Sənədli Filmlər Studiyası adı altında öz sənət missiyasını davam etdirir. Dövrü mətbuatdan oxuyuruq ki, bərpa olunduqdan sonra, elə günü bu gün də qurum dövrün salnaməsi, hadisələrin güzgüsü rolunu oynayan sənədli telefilmləri yaratmaq öhdəliyini çiynlərinə götürüb və müasir zamanın tələblərinə uyğun filmlər yaratmağa çalışır (Ağzadə, 2010, s. 8; Əlioğlu, 2019, s. 16).

Bu baxımdan “Koroğlu” (2003), “Nağılların Dərbəndi” (2006), “Şamaxı abidələri” (2007), “Ötən əsrin müqaviləsi” (2014), film-konsert janrında ekranlaşdırılan “Rəqqasə – Tamilla Xudayarova” (2016), Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Faiq Sücəddinovun 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Portret... Bəstəkar Faiq Sücəddinov” (2017), “Əsrin müqaviləsi” (2019), Ordubadın tarixi yerləri, adət-ənənələrinə həsr olunan “Əzizim Ordubada” (2021), “Tarixin izi ilə – AXC” (2022), ““Türkiyə əsri”ndə mühüm həmlələr” (2023), “Generalın planı” (2023), “Tarixin Şanlıurfa izləri” (2024) və sair kimi filmlər maraq doğurur.

Xüsusilə tarix, müharibə mövzusunda çəkilən telefilmlərdə yaradıcı kollektiv təkcə arxiv materiallarından, əlyazmalardan, müxtəlif sənədli xronika materiallarından istifadə edərək tariximizə işıq salmır, həmçinin tarixin bir parçası olan müharibələrin qaranlıq qalan məqamlarını araşdırır və yeni baxış bucağını ekranlara gətirir.

Mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət mövzularına müraciət edən zaman isə mövzu ilə əlaqədar olan qəhrəman danışdırılır, onun şəxsi arxivindən, dostlarından, ailəsindən götürülmüş müsahibələrdən, kinoxronika materiallarından istifadə olunaraq qəhrəmanın təqdimatı zənginləşdirilir.

Yaradıcı heyətin əsas qayəsi qəhrəmanı obraz səviyyəsinə qaldırmaqdan ibarətdir. Neft mövzusu ilə bağlı sənədli telefilmlərdə isə neft tariximiz, neft ilə bağlı tarixi əhəmiyyətli müqavilələr, tanınmış neft milyonçuları kinoxronika, canlı sinxronlar, müxtəlif arxiv materialları əsasında ekrana gətirilir, informativ müəllif mətni təsviri aydınlaşdırmaq funksiyasını yerinə yetirir.

Qeyd edək ki, 2023-cü ilin dekabr ayında sənədli filmlər “AzTV”nin proqram cədvəlində 5.3%, 2024-cü ilin I rübündə isə 5.2% yer tutub (Audiovizual Şuranın hesabatı, 2023).

Bədii və Sənədli Filmlər Studiyasının istehsal etdiyi sənədli telefilmlər bir daha sübut edir ki, ölkəmizin tanınılması, tarixi həqiqətlərimizin dünyaya çatdırılması, milli arxivin yaradılması baxımından qurumun fəaliyyəti əvəzsizdir. Bu mənada qurum məhz gələcək üçün arxiv yaratmaq missiyasını öz üzərinə götürüb və fəaliyyəti dövründə bu vəzifəni layiqincə icra edib, çünki salnaməsi olmayan televiziya ciddi televiziya sayıla bilməz.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, Y. M. (2006). Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik. Q.M.Məhərrəmi, Bakı: Nurlan, s. 184.
2. Əbdülrəhmanlı, N. (2020). Azərbaycan kino sənəti tarixi: [4 cildə]. Bakı: Qanun, c. 4, s. 720.
3. Kazımzadə, A. Ə. (2001). Kinorejissor Nazim Rza İsrafiloğlu. Bakı: Mütərcim, s. 344.
4. Ağazadə, S. (2010). 900 saatlıq sənədli film istehsalçısı. Ekran-efir, 22 yanvar, s. 8-10.
5. Əlioğlu, Y. (2019). Ekranı yazılan tarix. 525-ci qəzet, 18 dekabr, s. 16.
6. Ümumölkə yerüstü televiziya yayımında proqramların məzmun üzrə (janr) bölgüsü: [Elektron resurs]. (2023). Bakı, URL: <https://bit.ly/3Xjz1nc>

Aytən Həsənova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
doktorant
ayten.hesenova@mail.ru

QƏBƏLƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ SAMİTLƏRİN ƏVƏZLƏNMƏSİ

Açar sözlər: Azərbaycan dili, söz, samit, səs, şivə, səkilçi

Keywords: Azerbaijan language, word, consonant, sound, accent, suffix

Qəbələ şivələrində geniş yayılmış fonetik hadisələrdən biri də samitlərin əvəzlənməsidir. Samitlərin əvəzlənməsi dedikdə sözdə bu və ya başqa samit işlənməli ikən onun yerinə başqa samitin uyğun gəlməsi başa düşülür.

Qəbələ şivələrində samitlərin əvəzlənməsini samitlərin müasir ədəbi dilimizdəki mövcud bölgüsü əsasında aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar (Bayramov, 2016, s. 116).

1. Kar səslərin cingiltili səslərlə əvəzlənməsi
2. Cingiltili səslərin kar səslərlə əvəzlənməsi.
3. Partlayan səslərin sürtünən səslərlə əvəzlənməsi
4. Sürtünən səslərin partlayan səslərlə əvəzlənməsi
5. Sürtünən səslərin bir-birini əvəz etməsi
6. Sonor səslərin bir-birini əvəz etməsi
7. Sonor səslərin küylü səslərlə əvəzlənməsi
8. Küylü səslərin sonor səslərlə əvəzlənməsi
9. Qovuşuq səslərin bir- birini əvəz etməsi
10. Qovuşuq səslərin sürtünən səslərlə əvəzlənməsi

1. Kar səslərin cingiltili səslərlə əvəzlənməsi

t > d. Qəbələ şivələrində t > d hadisəsi sözün ortası üçün səciyyəvidir. Bu hadisə daha çox st, qismən də ft qoşa kar samitli sözlərdə müşahidə olunur. Daha doğrusu, bu cür sözlərdə iki qoşa kar səsdən biri olan t səsi d səsi ilə əvəzlənir. Bunun səbəbi odur ki, Azərbaycan dilinin tələffüz qanununa görə iki kar samit bir yerdə işlənmir. Ona görə də bu tip sözlərdə samitlərdən biri cingiltiləşir; məs.: həfdə, xəsdə, usda, isdi, isdəmək, dəsdə, tüsdü, isdəkan, yasdıx, Musdafa.

k > g . Məs.: ösgürmə, tərg oldu.

k^l > q şotqa, işqaf (Rüstəmov, 1961, s. 64).

2. Cingiltili səslərin kar səslərlə əvəzlənməsi.

v > f . Bu hadisəyə sözün ortasında və axırında təsadüf edilir; Məs. : səf < səhv, təfil < təhvil

q > x . Qəbələ şivələri üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də sözün sonunda q səsinin x səsi ilə əvəzlənməsidir. Belə ki, ədəbi dilimizdə sözün sonundakı q səsinə Qəbələ şivələrində x səsi uyğun gəlir; məs.: balıx, qatıx, otax və s.

d > t. Cingiltili d səsinin karlaşması Qəbələ şivələrində də geniş yayılmış fonetik hadisələrdəndir. Bu xüsusiyyət sözün sonunda daha çox müşahidə olunur; məs.: dört, qənt, polat və s.

3. Partlayan səslərin sürtünən səslərlə əvəzlənməsi

k > h Bu hadisəyə, başlıca olaraq, sözün ortasında incə saitlərdən sonra, samitdən əvvəl təsadüf edilir. Həm də k səsinin h səsi ilə əvəzlənməsi daha çox sonor səslər qarşısında özünü göstərir; məs.: çəhmə, təhnə

g > y. Məs.: büyün < bugün

4. Sürtünən səslərin partlayan səslərlə əvəzlənməsi

y > g. məs.: genə / gənə < yenə

Y səsinin g səsi ilə əvəzlənməsinə Qəbələ şivələrində az sözdə rast gəlirik.

5. Sürtünən səslərin bir-birini əvəz etməsi

v > y məs. : öy, bütöy və s.

h > x məs.: tamax və s.

6. Sonor səslərin bir-birini əvəz etməsi

n > m məs.: büyüm və s.

l > n məs. : iynəməx¹

l > r məs.: bərkə, müsürman

7. Sonor səslərin küylü səslərlə əvəzlənməsi

n > h havax < nə vaxt

8. Küylü səslərin sonor səslərlə əvəzlənməsi

b > m məs.: mahna < bəhanə

9. Qovuşuq səslərin bir- birini əvəz etməsi

c > ç məs.: çüt

ç > c məs.: baxca, boxca, işci və s.

10. Qovuşuq səslərin sürtünən səslərlə əvəzlənməsi

ç > ş heşnə, keşmiş, qaş get, qaşqın və s.

c > ş süzgəş, kərpiş, kirəş və s.

c > j saj, gejdı və s. (İslamov, 1968, s. 42)

Ədəbiyyat

1. Bayramov, İ. (2016). Azərbaycan dili şivələrinin fonetikasi. Bakı, s. 251.
2. Rüstəmov, R. (1961) Quba dialekti. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, s. 283.
3. İslamov, M. (1968). Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, s. 275.

Gusein Guseinov
Baku State University
PhD student
gusein.guseinov@bsu.edu.az

**CROSS-BORDER ANALYSIS OF ETHNIC GROUPS:
THE CASE OF SOUTHERN RUSSIANS REGIONS AND
THE NORTHERN REGIONS OF AZERBAIJAN**

Keywords: Cross-border ethnic group, Lezgins, Multicultural policies, Demographic changes, Economic integration

Açar sözlər: Transsərhəd etnik qrup, ləzgilər, Multikultural siyasət, Demografik dəyişikliklər, İqtisadi inteqrasiya

The cross-border distribution of Lezgins between Azerbaijan and Russia adds complexity to the international relations between these countries (Aliyev, 2008). Issues related to the rights of ethnic minorities can become subjects of diplomatic discussions and require careful attention when developing foreign policy strategies. Demographic changes in Southern Dagestan and the Guba-Khachmaz economic region have multifaceted socio-political impacts that call for a comprehensive approach to governance and political planning.

Main Body.

These demographic changes not only shape the socio-political environment but also significantly affect the regional economy (Akhundova, 2021). The growing population of Lezgins and shifts in demographic composition contribute to economic dynamics, influencing sectors like labor markets and services. For instance, population growth in the Guba-Khachmaz and Gusar districts increases the labor supply,

potentially boosting economic growth (Gaedi, 2012). However, this also demands job creation and infrastructure development to meet rising needs. The integration of ethnic minorities into the economy requires inclusive labor policies and vocational training programs to improve skills and employment opportunities.

Table 1. Population Dynamics of Azerbaijan, Guba-Khachmaz Economic Region, and Gusar District (1979-2019)

Region	1979	1999	2009	2019
Azerbaijan	158,057	178,021	180,312	167,600
Guba-Khachmaz Economic Region	–	–	113,240	103,000*
Gusar District	59,325	73,278	79,600	74,081*

Ethnic groups in the region, such as the Lezgins, often engage in entrepreneurship, especially in trade, agriculture, and small manufacturing. Population growth could stimulate the development of small and medium-sized businesses, leading to economic diversification and improved living standards. However, this growth necessitates proper infrastructure, financial access, and government support through incentives and subsidies (Kerimov, Kerimov, 2014). Agriculture plays a significant role in the economy of Guba-Khachmaz, where many residents are involved in farming. An increase in the Lezgin population, with their agricultural experience, could enhance production. However, for sustainable growth,

investment in modern agricultural technologies, market access, and improved storage facilities is essential.

Demographic growth also necessitates the expansion of infrastructure, including roads, schools, healthcare facilities, and housing. This presents opportunities for the construction sector and can stimulate economic activity in the region. Infrastructure development improves living standards and can attract investment, enhancing the region's economic potential. Furthermore, tourism represents an important economic opportunity tied to demographic changes (Narymanov, 2018). The cultural and historical heritage of ethnic groups like the Lezgins adds to the region's tourism appeal. Promoting cultural tourism and preserving unique traditions could form the basis for a profitable tourism sector.

The cultural heritage of Southern Dagestan and the Guba-Khachmaz region is diverse, reflecting the unique history and traditions of various ethnic groups. One key element in preserving the cultural identity of the Lezgins is supporting their language. Schools in the Guba-Khachmaz and Gusar districts offer instruction in the Lezgin language, helping the younger generation maintain a connection to their cultural roots. Additionally, educational programs include courses on Lezgin history and culture, fostering a deeper understanding of cultural heritage among youth (Khalilova, 2021).

Multicultural policies in these ethnically diverse regions, such as Southern Dagestan and the Guba-Khachmaz economic region, play a crucial role in promoting social harmony and political stability. They support cultural diversity, prevent conflicts, and foster integration, strengthening social cohesion and enabling sustainable development. Migration patterns also play a role, as both Azerbaijanis and Lezgins in these regions

maintain cross-border kinship ties, contributing to migration dynamics (Bayramov, 2019).

Effective multicultural policies are rooted in recognizing and respecting cultural diversity. This includes official recognition of languages, traditions, and customs of all ethnic groups, such as Lezgins, Azerbaijanis, Russians, and others (Guliyev, Guliyev, 2014). Educational initiatives promote cultural dialogue by integrating courses on different cultures and languages, fostering respect for cultural differences (Guliyev, 2018). Political representation of all ethnic groups is essential to ensure inclusive participation in decision-making processes that impact their communities. Cultural festivals and events also play an important role in building social cohesion by creating platforms for interethnic dialogue and cooperation.

The demographic and cultural complexities of Southern Dagestan and the Guba-Khachmaz economic region require a comprehensive, multifaceted approach to governance, economic development, and social integration. Acknowledging and addressing the needs of diverse ethnic groups can foster social stability, economic growth, and cultural preservation. Multicultural policies are key to sustaining harmony and promoting inclusive development, ensuring that the region continues to thrive economically and socially.

References

1. Akhundova, A. G. (2021). Economy and Foreign Economic Activities of the Republic of Azerbaijan. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 67, p. 28-32 (in Russian).
2. Gaedi, M. R. (2012). On the Issue of the Main Trends of Trade and Economic Ties Development Between Azerbaijan

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 53-57
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 53-57
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

- and Russia. Scientific thought of the Caucasus, 3, p. 89-93 (in Russian).
3. Kerimov, B. A. Kerimov, D. A. (2014). Tendentsii i perspektivy razvitiya infrastruktury transporta respubliki Azerbaydzhan [Trends and Prospects for the Development of Transport Infrastructure in the Republic of Azerbaijan]. Infrastrukturnyye otrasli ekonomiki: problemy i perspektivy razvitiya, 4, p. 88-93.
 4. National Statistical Committee of Azerbaijan. (1999, 2009, 2019). Population census results. Available at: [stat.gov.az](http://www.stat.gov.az).
 5. Bayramov, T. Sh. (2019). The Socio-Economic Situation and Population Migration in the Guba-Khachmaz Economic Region, Azerbaijan Republic. Science journal Bulletin of Higher Education Institutes North Caucasus Region Natural Sciences, 2(202), p. 26-32 (in Russian).
<https://doi.org/10.23683/0321-3005-2019-2-26-33>
 6. Guliev, M. E. (2018). Platforms of Cooperation From the Perspective o New Aspects of Regionalism and Integration (Azerbaijan, Baku). Problems of modern economics, 2(66), p. 219-223 (in Russian).
 7. Guliev, M. E., Guliev, R. I. (2014). Strategy of Development of Economic Integration and Cooperative Relations Between Azerbaijan and Russia (Azerbaijan, Baku). Problems of modern economics, 2(50), p. 54-59 (in Russian).

Rahilə Qurbanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
müəllimi rahila.qurbanova@mail.ru

EKZİSTENSİALİZM CƏRƏYANINDA ŞƏXSİYYƏTİN MÖVCUDLUĞUNUN ABSURDLUĞU

Açar sözlər: ekzistensializm, absurd, şüur, varlıq, azadlıq
Keywords: *existentialism, absurdity, consciousness, existence, freedom*

Şəxsiyyətin mövcudluğunun absurdluğu xüsusilə ekzistensializm fəlsəfəsi başlıca yer tutur. Ekzistensializm insan mövcudluğu haqqında və həyat problemləri üzərində qurulan bir fəlsəfi cərəyandır. Bu cərəyan XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yarsnmışdır. Ekzistensializm latınca “eksiztensiya” sözü olub mənası mövcudluq, mövcud olan deməkdir. Ekzistensializm çox vaxt mövcudluq haqqında fəlsəfi təlimdə adlandırılır. Bu cərəyanın ideya kökləri isə həyat fəlsəfəsindən, Qusserlin fenomenologiyasından və Kyeqoqorun dini mistik təlimindən irəli gəlmişdir.

Ekzistensialistlər bədii istiqamət kimi həyatın absurdluğuna əsaslanır. Bu cərəyanın görkəmli nümayəndəsi J.P.Sartın fikrincə, insan mahiyyəti onun mövcudluğudur, öz mahiyyətini itirmiş insan “absurddur”. Bu cərəyanın əsas mahiyyəti konkret reallıqda insan fərdinin mövcudluğunu əks etdirən mövcudluqdur. Ekzistensializm cərəyanının nümayəndələrinə görə, “ekzistensiya” insan “Mən”inin elə bir mərkəzi nüvəsidir ki, onun sayəsində insan empirik fərd kimi deyil, konkret, təkrarolunmaz, azad şəxsiyyət kimi çıxış edir və ekzistensiya

olan insan ilk dəfə öz azadlığını tapmış olur, tarixdə baş verən hər şey üçün məsuliyyət daşıyır (Bayramzadə, 2018, s. 216).

Ekzistensialistlərə görə, azadlıq ondan ibarətdir ki, insan təbii, yaxud sosial zərurətin təsiri altında formalaşan bir əşya kimi çıxış etməsin, özü özünü seçsin, özünü hər bir hərəkəti, davranışı ilə formalaşdırsın və həyatda mövqə tutsun. Ekzistensializmdə nikbinliklə mövcudluq vəhdət təşkil edir. Bu cərəyan əsasən insan nə üçün yaşayır, onun dünyada yeri, özünə həyat yolu seçməsi, mənəvi aləmi, müasir dövüdə şəxsiyyətin əsas yeri, həyatın mənası və s. kimi məsələlər qarşıya qoyur. Ekzistensialistlərin fikrincə, yeganə reallıq, şəxsi mövcudluqdur.

Ekzistensializm Birinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniyada, İkinci Dünya müharibəsi dövründə Fransada, sonralar isə bir çox ölkələrdə ABŞ-da yayılmışdır. Bu cərəyanın əsas nümayəndələri Danimarkalı filosof Seren Kyerkeqor (1813-1855), Alman filosofları Martin Haydergger (1889-1976), Karl Yaspers (1883-1969), Fransız filosofları Jan Pol Sartr (1905-1980), Alber Kamyu (1913-1960) və digərləri olmuşdur.

“Ekzistensiya” terminini ilk dəfə hələ XIX əsrdə Danimarkalı filosof Seren Kyerkeqor işlətməmişdir, onu XX əsr ekzistensializminin sələfi adlandırmaq mümkündür. O, subyektin varlığını fəlsəfənin əsas məsələsi hesab edərək, insanın başlıca vəzifəsini beynini müxtəlif biliklərlə doldurmaqda deyil, öz şəxsiyyətini təkmilləşdirməkdə görürdü. Kyerkeqor insani keyfiyyətlərin inkişafı naminə xristianlıqla ekzistensializmi birləşdirir, ümumiləşmiş insan obrazı yaradır və bu obraza məxsus olan xristian etikasını «əxlaq dialektikası» kimi təqdim edir. Onun fikrincə, mənəviyyətin ən yüksək zirvəsini ilahi qüvvə və ilahi məhəbbət təşkil edir. Kyerkeqor üçün ən ali insani dəyər əxlaqi məsuliyyətdir. Bu mənəviyyət, bu əxlaq isə

Allah ideyası və insanın Allah qarşısında məsuliyyəti ilə bağlıdır (Bol'nov, 1999).

Ekzistensializmidə şəxsiyyətin mövcudluğunun qayəsini dərk etmək baxımından daha bir konsepsiyanın-alman fəlsəfəsində «insan-texnika-incəsənət» triadasının mahiyyətini təhlil etmək lazım gəlir. Bu baxışın təmsilçilərindən olan Martin Haydegger hesab edir ki, insanın gizli məqsədlərinin necə açıldığını bilmək üçün texnikanın mahiyyətini dərk etmək lazımdır. Onun fikrincə, texnika güclü özgüləşdirmə potensialına malikdir, ondakı gizli qüvvə, anlaşılmaz güc varlıq üçün təhlükə mənbəyidir, belə ki, həmin varlıq törətməyə qabil olan, gizli mahiyyəti mövcudluğa çevirən üsul, metoddur. Lakin paradoks bundadır ki, “insan özünün mövcudluq strategiyasının mühüm elementi olan texnikanı yaradarkən onun potensial mənəvi təhlükəsini nəinki irəlicədən təsəvvür edə bilməmişdir, əksinə, onu ideallaşdırmış və buna görə də nəticədə fərd öz intellektinin yaratdığına əlavəsinə çevrilmişdir” (Kheydegger, 1993, s. 221). Odur ki, yeni dünyagörüşü bu varlığı tədqiq etməli, bu reallıqdan bəhrələnməlidir. Belə sferanı yaradan insan öz texniki dünyagörüşündən, yəni özgüləşməsinə törədən ideyalar sistemindən azad olur, özünün əsl ekzistensial, yəni mövcudluq mahiyyətini tapır. Haydeggerin fikrincə, incəsənət insana gözəllik və məhəbbət bəxş edir, bununla da Allahla insan, fərddə ətraf aləm arasındakı maneəni aradan qaldırır. Bu qovuşmada insan ekzistensial mahiyyətini, insani bütövlüyünü tapır (Yaspers, 2000).

Alman ekzistensialist fəlsəfəsinin digər nümayəndəsi Karl Yaspers da hesab edirdi ki, insana onun əsil mahiyyətini bəxş edə biləcək bir yol var: bu da kommunikasiyadır. İnsanı obyektiv şəkildə öyrənmək olmaz, onu yalnız bir ekzistensiya kimi başa düşmək lazımdır. Ekzistensiya isə obyektə çevrilə

biləcək bir şeydir, düşüncə və fəaliyyətin mənbəyidir. İnsan onu mənimsəyə (dərk edə) bilməz, onun mənlilik şüuru buna qadir deyildir. İnsandakı «Mən» sistemi üç hissədən – dünyadan (dünyada oriyentasiya etmək), ruhdan (ekzistensial vəhyə nail olmaq) və Allahdan (metafizika) ibarətdir; insan empirik varlıq, şüur, ruh və ekzistensiya şəklində mövcuddur. Yaspersin fikrincə, kommunikasiya (ünsiyyət) zamanı insan ünsiyyət obyektindən onun subyektinə çevrilir (məsələn, dində insan mənəvi ünsiyyətə möhtac olub Allaha müraciət edir və s.). Kommunikasiya gedişində insanda özünün və dünyanın qarşılıqlı asılılığı hissələrinin formalaşması prosesləri gedir. Bu zaman müxtəlif vəziyyətlər, situasiyalar yaranır, bunları duymaq (xüsusilə ölümü düşünmək) özünə mərdlik aşılamaq deməkdir. İnsanın mahiyyətini, tarixini öyrənmək mümkün deyil, ekzistensiyayı yalnız dinin köməyi ilə dərk etmək olar.

Ekzistensialist fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndəsi olan fransız Jan Pol Sartra görə, insan özünü azad seçimlə müəyyənləşdirir. Əsərlərində şüurun yaradıcı statusunun ontoloji təhlilini inkişaf etdirmiş, “Eqonun transsendentliyi” əsərində “mütləq şüuru” “azadlığın transsendental sahəsi” kimi qiymətləndirməyə çalışır, sonrakı əsərlərində bu ideyanı inkişaf etdirərək şüurun gerçəklikdən ayrılıb “mövcud olmayanı” layihələşdirmək qabiliyyətinə üstünlük verir. Sartrın fikrincə, belə olduqda fərd öz layihəsinə uyğun olaraq, şüuru “dünyaya”, “situasiyaya”, “konkret totallığa” transformasiya edir. Sartr şüurla dünya münasibətlərində üç sahəni göstərir: birincisi, “özündə varlıq”—bu, canlı şüura verilən faktik mövcudluqdur, yəni “olduğu kimi olandır”; ikincisi, Platonda və Aristoteldə olduğu kimi, varlığın təqlididir; üçüncüsü isə, təqlidin təqlididir. Sartrın “azadlıq fəlsəfəsi”nin başlıca ideyası ondan ibarətdir ki, insanın mövcudluğu arası kəsilməyən özünü-

inkardan ibarətdir; azadlıq keçmişin, səbəbiyyətin inkarı deməkdir; “varlıqda boşluq” səbəbiyyət asılılığının pozulması nəticəsində əmələ gəlir. Ümumiyyətlə, insan real ifadə olunma imkanlarından asılı olmayaraq azaddır, heç bir obyektiv şərait onu azadlıqdan məhrum edə bilməz.

Fransız fəlsəfi və bədii ekzistensializm məktəbinin digər görkəmli nümayəndəsi Alber Kamyu olmuşdur. Onun bədii yaradıcılığı ekzistensializm cərəyanı və ideyaları ilə sıx bağlıdır. İnsanın həyatın mənasını dərk etmək istəyi ilə bu fani dünyanın mənasızlığı arasında yaranan absurd haqqındakı ekzistensial ideya Kamyu əsərlərinin ruhuna, canına işləmişdir.

Ədəbiyyat

1. Bayramzadə, E. (2018). Fəlsəfə. Dərs vəsaiti. Bakı, s. 216.
2. Bol'nov, O. (1999). Filosofiya ekzistentsializma. SPb.
3. Kheydegger, M. (1993). Vopros o tekhniki. Vremya i bytiye. M. Respublika, s. 221-238.
4. Yaspers, K. (2000). Vsemirnaya istoriya filosofii. Vvedeniye SPb.

Tənzilə Qasımova
ADPU-nu nəzdində
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci
qasimovatanzila@gmail.com

SİNTAKTİK TƏHLİL ZAMANI MÜRƏKKƏB CÜMLƏ ÜZVLƏRİNİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: sintaktik təhlil, mürəkkəb cümlə üzvü, sadə cümlə üzvü, söz birləşməsi, sintaktik əlaqə

Keywords: syntactic analysis, complex sentence member, simple sentence member, word combination, syntactic connection

Linqvistik təhlil növü olan sintaktik təhlil zamanı tələblərdən biri cümlə üzvünün ifadə vasitəsinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu zaman həm morfologiyada, həm də sintaksisdə öyrəndikləri biliklərə ehtiyac olur. Cümlə üzvünün ifadə vasitəsinə düzgün müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə onun sadə və ya mürəkkəb cümlə üzvü olduğunu müəyyənləşdirmək vacibdir. Cümlə üzvləri leksik vahidlərlə ifadə olunduqda sadə, sintaktik vahidlərlə ifadə olunduqda isə mürəkkəb olur (Kazımov, 2007).

Nitq hissələri mövzusunu yaxşı mənimsəmiş şagird sadə cümlə üzvlərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkmir. Ancaq mürəkkəb cümlə üzvlərini müəyyənləşdirərkən bir çox hallarda səhvə yol verilir. Bu səhvin əsas səbəbi cümlədəki sözlər arasında əlaqəni düzgün müəyyənləşdirilməməsi və hər bir sözü ayrıca cümlə üzvü kimi götürməyə cəhd edilməsidir (Xəlilov, 2017).

Bu kimi çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə söz birləşmələri və cümlə üzvləri arasında olan sintaktik əlaqələr

mövzusu daha dərindən mənimsədilməlidir. Bundan əlavə sadə və mürəkkəb cümlə anlayışı düzgün aşılmalıdır. Bəzən mürəkkəb cümlü üzvü ilə, mürəkkəb sözlə ifadə olunmuş sadə cümlə üzvü qarışdırılır. Sadə cümlə üzvü ifadə vasitəsi olan sözün sadə, düzəltmə, mürəkkəb olmasından asılı olmayaraq sadə hesab olunur. Mürəkkəb cümlə üzvü isə sadə və ya mürəkkəb söz birləşməsi ilə ifadə olmasından asılı olmayaraq mürəkkəb cümlə üzvü kimi qeyd olunur. buradan belə nəticəyə gəlmək olmaz ki, bütün söz birləşmələri mürəkkəb cümlə üzvüdür (Əfəndiyev, 1953).

Söz birləşmələrinin mürəkkəb cümlə üzvü olması söz birləşməsini təşkil edən tərəflər arasındakı sintaktik əlaqənin növündən asılıdır. Mürəkkəb cümlə üzvləri II və III növ ismi birləşmələrlə, feili birləşmələrlə və mürəkkəb adlarla ifadə olunan cümlə üzvləri hesab olunur. II növ təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunan mürəkkəb üzvü müəyyənləşdirmək çətinlik törətmir çünki II növ təyini söz birləşməsi sadədir və tərəfləri arasına söz əlavə oluna bilmir. III növ təyini söz birləşməsinin isə həm sadə, həm də mürəkkəb növü var və mürəkkəb III növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri arasına istənilən qədər söz daxil ola bildiyi üçün bu tip söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş cümlə üzvünü düzgün müəyyənləşdirmək bəzən çətinlik yaradır. Eyni hal tərkiblərlə ifadə olunmuş mürəkkəb cümlə üzvlərində də özünü göstərir (Seyidov, Abdullayev, Həsənov, 2007).

Ədəbiyyat

1. Kazımov, Q. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı.
2. Xəlilov, B. (2017). Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı.

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 63-65
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 63-65
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

3. Əfəndiyev, C. (1953). Azərbaycan dilinin qrammatikası (II hissə, sintaksis). Bakı.
4. Seyidov, Y., Abdullayev, Ə., Həsənov, A. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı.

Mir-Cəbrayıl Mustafayev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
mustafayevmirbrayil@gmail.com

XARİCİ TİCARƏTDƏ GÖMRÜK-TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ ONUN HÜQUQİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: gömrük, normativ-hüquqi akt, idxal, ixrac, iqtisadiyyat

Keywords: custom, normative legal base, import, export, economy

Bildiyimiz kimi, dövlətin xarici iqtisadi və ticari fəaliyyəti, birbaşa onun cəmiyyətin sosial rifahına və insanların həyat və yaşayış şəraitinə təsir edən vacib məqamlardan biridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət cəmiyyətin həyat şəraitini artırma və eyni zamanda azalda bilər. Bu prosesin ölkənin iqtisadiyyatına, maraqlarına pozitiv təsiri o zaman baş verir, bu fəaliyyət dövlət tərəfindən düzgün və ciddi şəkildə diqqətə alınmaqla və daxili bazar mühitini qorumaqla ölkənin ixrac prosesini inkişaf etdirsin, onun potensialını artırsın və ixraca münasib bir çox sahələrin düzgün inkişafına və tərəqqisinə yol açsın. Dövlət tərəfindən iqtisadi fəaliyyətin və xüsusi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzim olunması, tənzimlənməsi, dünya praktikasında rast gəlinən bir fəaliyyət növüdür. Bu fəaliyyətin, prosesin vəzifələri, məqsədləri, missiyası isə həmin ölkənin iqtisadi vəziyyətinə, dünya ölkələri arasında iqtisadi mövqeyinə və roluna, xarici siyasətinə görə müəyyənləşdirilir. Bütün bu nüanslar,

bu mövzunun dünya üzərində aktual və eyni zamanda diqqət yetirilməsi vacib olan bir sahə olmasına gətirib çıxarır (Əliyev, 2002).

Xarici ticarətin tənzimlənməsinin ən əhəməli metodlarından biri gömrük-tarif tənzimlənməsidir. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin ən əsas məqsədi, ayrı-ayrı sahələrin xarici təhlükədən qorunması və eyni zamanda daxili bazarın üstünlüyünün təşkil edilməsidir. Bu səbəblə bu prosesin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istər Azərbaycan və istərsə Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan ölkələr üçün zəruridir (Məhərrəmov, Aslanov, 2008).

Gömrük-tarif münasibətləri ölkəmizin milli iqtisadiyyatın inkişafında önəmli hissələrdən biridir, çünki gömrük-tarif münasibətlərinin inkişafı birbaşa özü-özlüyündə milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün gömrük-tarif sistemindən istifadə və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi dedikdə, bu tədqiqatın ən əsas predmeti, onun hüquqi mexanizminin, hüquqi bazasının və eyni zamanda tənzimlənmə fəaliyyəti zamanı beynəlxalq hüququn rolunu müəyyənləşdirməkdir. Normativ hüquqi aktların tətbiqi istənilən sahədə vacib rol oynayır və eyni zamanda, məcburi davranış qaydalarının tətbiqi ilə, istər iqtisadiyyat və istərsədə digər proseslərin davamlılığına, səmərəliliyinə və inkişafına yol açır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, azad gömrük siyasətini aparmaq üçün, lazım olan məcəllə və qanunvericiliklə bağlı aktlar işlənib-hazırlandı. Azərbaycan müstəqillik əldə edənə qədər, yəni 1991-ci ilə qədər, Azərbaycanda gömrük fəaliyyəti SSRİ-nin qanunvericiliyi ilə tənzimlənirdi. 1991-ci ildən sonra, Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra, istər gömrük, istərsədə digər sahələrlə bağlı qanun vericiliklər

hazırlandı. Bununlada Azərbaycan gömrük-tarif tənzimlənməsi zamanı, yalnız öz iqtisadi maraqlarına xidmət etməyə başladı. Bütün bu fəaliyyətin əsasını Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək və xarici-iqtisadi fəaliyyətinin suverenliyinə nail olmaq təşkil edir (Əliyeva, 2013, s. 154).

Biz gömrük qanunvericiliyi sistemi barədə danışdığımız zaman, onu qeyd etməliyik ki, bu sahədə yaranan bir çox münasibətlərin tənzimlənməsi, aşağıdakı normalar sistemi vasitəsi ilə baş verir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
- Beynəlxalq hüquqi aktlar
- Qanunlar (Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, “Gömrük tarifi haqqında “ Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.)

- Qanun qüvvəli aktlar (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ-hüquqi aktları və s.) (Əliyeva, 2013, s. 154).

- Gömrük-tarif tənzimlənməsi və onun hüquqi-təminatının təkmilləşdirilməsi dedikdə, aşağıda yazılan bəzi nüanslar müəyyən edilmişdir:

- İqtisadiyyat sahəsində aparılan siyasətdə gömrük siyasətinin rolunu müəyyənləşdirmək;

- Gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas tariflərini və eyni zamanda əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycanın xarici ticarətinin və xarici iqtisadi fəaliyyətinin müasir vəziyyətini araşdırmaq;

- Bu sahənin hüquqi bazasının inkişafı yolların müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif sahəsindəki fəaliyyətin və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilmə istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- Gömrük-tarif sahəsindəki normativ –hüquqi bazanın daim inkişafına və yenilənməsinə şərait yaratmaq;

Tədqiqatın aparılmasının əsas məqsədi, gömrük-tarif tənzimlənməsinin hüquqi bazasının və eyni zamanda hüquqi mexanizmasının analizini aparmaq, bununlada hüquqi təminatın müasir vəziyyətini, onun mühüm problemlərini ortaya qoymaq və eyni zamanda Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin hüquqi bazasının artırılması yolunda dövlətin fəaliyyətini müəyyənləşdirməkdir (Heydərov, 2000).

Xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istər Azərbaycan və istərsədə Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatı yaşayan ölkələrdə vacib amil rol oynayır və o nəzəri, metodoloji və praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının qarşısının qarşısında, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmək və bunun əlçatan olması üçün onun, istər milli və istərsədə beynəlxalq hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi fəaliyyəti dayanır. Azərbaycan Respublikasında gömrük-tarif siyasətinin hüquqi tənzimlənməsi, müxtəlif aktlardan ibarət olmaqla vahid sistemi təşkil edir. Bu sahənin hüquqi bazasının daim təkmilləşdirilməsi və qanunvericilik sistemində yaranan problemlərin həlli, həm gömrük-tarif fəaliyyəti, həm də digər sahələr baxımından daha əlverişli olardı (Hacıyev, Bayramov, 2000).

Ədəbiyyat

1. Əliyev, A. Ə. (2002). “Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı”. Bakı, s. 236.
2. Məhərrəmov, A. M., Aslanov, H. H. (2008). “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi”. Bakı, s. 399.
3. Əliyeva, Ə. Ə. (2013). “Gömrük-tarif tənzimlənməsi: Maliyyə-Hüquqi Aspektlər”. Bakı, s. 154.
4. Heydərov, K. F. (2000). “Gömrük işinin əsasları və gömrük işinin təşkili”. Bakı.
5. Hacıyev, Ş. H., Bayramov, Ə. İ. (2000). Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı.

Elçin Əhmədov
Maria Curie-Skłodowska Universiteti
magistrant
elchinahmadov54@gmail.com

DİPLOMATİYADA SÜNİ İNTELLEKTİN ROLU VARMI?

Açar sözlər: Süni İntellekt, Diplomatik Ünsiyyət, Kiberokra-
tiya, Texnologiya, Etik Təsirlər

Keywords: Artificial Intelligence, Diplomatic Communica-
tion, Cyberocracy, Technology, Ethical Implications

Süni intellektin (Sİ) gün keçdikcə daha da artmaqdadır, süni intellektin bu inkişafı diplomatiyada da artıq görməyə başlayacağıq. Alvin Toffler "Third Wave" əsərində cəmiyyətin üç inqilabı təsvir etmişdir: birinci agrar inqilab, ikinci sənaye inqilabı və üçüncü informasiya inqilabı. Ancaq biz artıq dördüncü bir inqilab, süni intellekt inqilabı ilə üz-üzəyik. Bu yeni dövr 21-ci əsrdən başlayaraq indiyə qədər davam etməkdədir. Süni intellektin inkişafı ilə dünya diplomatiyası da əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Diplomatianın tarixindən bəhs edərkən, onun müəyyən tarixi inkişaf mərhələlərindən keçdiyini görürük. Əvvəllər diplomatiya əsasən insan təması üzərində qurulurdu. Ancaq texnologiyanın inkişafı ilə bu vəziyyət dəyişmişdir. Bununlada dördüncü dalğa başlamışdır (Toffler, 1980).

“Diplomatiyada süni intellektin rolu varmı?” sualına cavab verərkən bu sahədə AI-nin malik olduğu transformativ potensialı araşdırmaq, eyni zamanda onun cari məhdudiyyətlərini və problemlərini qeyd etmək vacibdir. Buna əsasən qeyd etmək

olar ki, elmi fantastikada tez-tez təsvir edilən "kiberokratiya" anlayışı süni intellektin idarə etdiyi və ya qərar qəbuletmə proseslərində mühüm rol oynadığı bir dünya təqdim edir. Bu fikir çox uzaq görünsə də, süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı yeni bir dövrün həqiqətən başladığını göstərir. Süni intellekt hələ diplomatik qərarların qəbulu sferasına tam nüfuz etməsə də, onun diplomatik ünsiyyətə potensial təsiri getdikcə daha aydın görünür (Ronfeldt, 1991). Düzdür, qeyd etmək lazımdır ki, hazırda süni intellekt yüksək səviyyəli diplomatik qərarların qəbulunda birbaşa istifadə edilmir. Amma ki, sənədlərin hazırlanmasında, məlumatların təhlilində və digər prosedur tapşırıqlarında köməkçi rol oynayır. Məsələn, süni intellekt diplomatik kommunikasiyaların ilkin versiyalarını hazırlamaq, tendensiyaları və ya hissləri müəyyən etmək üçün böyük məlumat dəstlərini təhlil etmək və hətta diplomatlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırmaq üçün real vaxt rejimində dilləri tərcümə etmək üçün istifadə edilə bilər. Bu alətlər diplomatiyanın inzibati aspektlərini sadələşdirərək insan diplomatlara işlərinin daha incə və mürəkkəb elementlərinə diqqət yetirməyə imkan verə bilər. Süni intellektin konsulluqlardakı rolu onun təsirinin hiss olunmağa başladığı başqa bir sahədir. Məsələn, süni intellektlə işləyən sistemlər vizanın işlənməsi, görüşlərin təyin edilməsi və ictimaiyyətdən tez-tez verilən sualların cavablandırılması kimi gündəlik işləri idarə edə bilər. Bu funksiyaları avtomatlaşdırmaqla konsulluqlar daha səmərəli fəaliyyət göstərə, həm vətəndaşlara, həm də xarici vətəndaşlara daha sürətli və dəqiq xidmət göstərə bilər. Bu, nəinki əməliyyat səmərəliliyini artırır, həm də insan mühakiməsi və empatiya tələb edən daha kritik vəzifələr üçün insan resurslarını azad edir. Avropa İttifaqı kontekstində süni intellekt beynəlxalq hadisələrə daha sürətli və daha koordinasiyalı cavab verməklə

diplomatik əlaqəni gücləndirmək üçün istifadə edilə bilər. Süni intellekt sistemləri real vaxt rejimində məlumat toplamaq və təhlil etməkdə kömək edə bilər, diplomatlara tez məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edən anlayışlar təklif edə bilər. Eyni zamanda gələcəyə baxaraq, süni intellektin diplomatik qərarların qəbulunu yaxşılaşdırmaq potensialı böyükdür. Məsələn, süni intellekt iqtisadi sanksiyaların ölkənin sabitliyinə təsirini proqnozlaşdırmaqda və ya strateji maraq doğuran bölgələrdə münaqişələrin eskalasiyasını proqnozlaşdırmaqda kömək edə bilər (Consular and Public Diplomacies Blog, n.d.). Qlobal mənzərəni daha əhatəli şəkildə başa düşməklə, süni intellekt diplomatlara problemləri kritik hala gəlməmişdən əvvəl fəal şəkildə həll etməyə imkan verir və bununla da beynəlxalq münasibətlərin ümumi sabitliyini yaxşılaşdırır. Bu kimi nümunələr, xüsusilə vaxtın vacib olduğu böhran vəziyyətlərində dəyərli ola bilər. Bununla belə, süni intellekt bu proseslərdə kömək edə bilsə də, etik mülahizələrin və insan münasibətlərinin mürəkkəbliklərinin adekvat şəkildə həll olunmasını təmin etmək üçün insan nəzarətinin ayrılmaz bir hissəsi olaraq qalması çox vacibdir. Bu potensial faydalara baxmayaraq, AI-nin diplomatik ünsiyyətə inteqrasiyasına ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Süni intellekt sistemləri güclü olsa da, qüsursuz deyil. Onlar insan qarşılıqlı əlaqəsinin incəliklərini başa düşməkdə səhvlərə, qərəzlərə və məhdudiyyətlərə meyilli ola bilərlər. Məsələn, AI mədəni nüansları səhv şərh edə bilər və ya diplomatik danışıqlarda emosional çalarları dərk edə bilməz. Buna görə də, süni intellekt diplomatik ünsiyyətin müəyyən aspektlərini təkmilləşdirə bilsə də, diplomatiyada vacib olan kritik insan elementlərini əvəz etməməlidir. Üstəlik, diplomatik ünsiyyətdə süni intellektdən istifadə mühüm etik və təhlükəsizlik narahatlıqlarını doğurur. Süni intellekt sistemlərinin sındırılması və

ya manipulyasiya edilməsi potensialı, xüsusən də beynəlxalq münasibətlər kontekstində əhəmiyyətli risk yaradır. Süni intellekt sistemlərinin təhlükəsiz olmasını və onlardan istifadənin beynəlxalq qanunlara və normalara uyğun olmasını təmin etmək sui-istifadənin qarşısını almaq və dövlətlər arasında etimad qorumaq üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir (Diplo, 2022).

Nəticə olaraq, süni intellektin diplomatik qərarların qəbulunda rolu hələ inkişaf mərhələsində olsa da, onun səmərəliliyi artırmaq və daha dərin anlayışlar təmin etmək potensialı inkar olunmazdır. Süni intellektdən rutin işlərdə və proqnozlaşdırıcı analizlərdə istifadə edərək, diplomatlar qərar qəbul etmə proseslərini təkmilləşdirir və nəticə etibarilə daha sabit və proaktiv diplomatiyaya töhfə verə bilirlər. Lakin süni intellekt diplomatiyada tətbiq olunduqca, insan nəzarətinin vacibliyi qorunmalı və bu texnologiyanın tətbiqi həm effektiv, həm də etik olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Toffler, A. (1980). *The Third Wave. Morrow.*
2. Ronfeldt, D. (1991). *Cyberocracy, cyberspace, and cyberology: Political effects of the information revolution.* RAND Corporation.
3. *AI DIPLOMACY: Geo-Politics, Topics and Tools in 2022 | Diplo.*
www.diplomacy.edu/topics/ai-and-diplomacy/.
4. “Diplomacy 4.0: How Artificial Intelligence Is Changing Diplomacy?” *Consular and Public Diplomacies Blog,*
www.consulardiplomacy.com/home/diplomacy-40-how-artificial-intelligence-is-changing-diplomacy.

Ləman Hüseynova
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
huseynovaleman0406@gmail.com

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMANDALARIN İDARƏ EDİLMƏSİ: MULTİKULTURAL İŞ MÜHİTİNDƏ EFFEKTİV LİDERLİK ÜÇÜN STRATEGİYALARIN TƏHLİLİ

Açar sözlər: liderlik strategiyaları, multikultural idarəetmə, qloballaşan iş mühitləri, komanda dinamikası

Keywords: leadership strategies, multicultural management, globalized work environments, team dynamics

Getdikcə qloballaşan dünyada təşkilatlar müxtəlif mədəniyyətlərdən olan şəxslərdən ibarətdir. Bu cür mədəniyyətlərarası komandaların idarə olunmasında unikal problemlər, o cümlədən ünsiyyət çətinlikləri, fərqli iş etikasları və münaqişələr üzə çıxır. Bu kontekstdə effektiv liderlik mədəni müxtəlifliyin dərinə dərk edilməsini, o cümlədən, əməkdaşlığı və məhsuldarlığı təşviq edən strategiyaların həyata keçirilməsini tələb edir. Mövcud tədqiqatlar idarəetmə strategiyalarının qısamüddətli nəticələrinə diqqət yetirir. Mədəniyyətlərarası idarəetmə təcrübələrinin komanda performansına və təşkilati uğura uzunmüddətli təsirlərini araşdıran tədqiqatlarda boşluq vardır. İdarəetmə strategiyaları dəyişən mədəni dinamikaya cavab olaraq zamanla necə inkişaf edir? Bu tezis məqsədi mədəniyyətlərarası komandaların idarə edilməsi ilə bağlı problemləri araşdırmaq və multikultural iş mühitində effektiv liderlik strategiyalarını təhlil etməkdir. Həm nəzəri, həm də praktiki nümu-

nələri araşdıraraq, bu iş idarəetmənin sosiologiyası sahəsinə töhfə vermək məqsədi daşıyır.

Mədəniyyətlərarası komandaların idarə edilməsi bir neçə nəzəriyyədən istifadə etməklə təhlil edilə bilər. Ünsiyyət problemləri bu komandaların idarə edilməsində ən mühüm problemlərdən biridir. Bu maneələr dil fərqlərindən və müxtəlif ünsiyyət üslublarından qaynaqlana bilər. Thomas and Peterson (2018) tərəfindən aparılan araşdırmalar problemləli ünsiyyətin komanda daxilində anlaşılmaqlara və münaqişələrə necə səbəb ola biləcəyini vurğulayır. Bundan əlavə, mədəni normalarla formalaşan fərqli iş etikası və münasibətlər tapşırıqlara necə yanaşmaq və yerinə yetirməkdə gərginlik yarada bilər (Hofstede, 1984).

Çoxmədəniyyətli komandalarda effektiv liderlik üçün uyğunlaşma qabiliyyəti və multikultural düşüncə tələb edilir. Liderlər müxtəlif perspektivlərin qiymətləndirildiyi inklüziv mühiti təşviq edərək, mədəni fərqlilikləri tanıyıb onlara hörmət etməyi bacarmalıdırlar (Earley, Ang, 2003). Inklüziv qərar qəbul etmə prosesləri və mədəni cəhətdən keyfiyyətli ünsiyyət üsullarından istifadə mədəniyyətlərarası komandaların effektiv idarə olunması üçün vacibdir.

Qeyd edək ki, ünsiyyət çətinlikləri idarəetməyə, komanda işinə təsir göstərir, eyni zamanda fərqli mədəni münasibətlər olan komandaların liderlərinin üzləşdiyi əsas problemlərdəndir. Bu çətinliklər çox vaxt dil, qeyri-verbal ünsiyyət üslublarından ibarətdir. Məsələn, birbaşa və dolaylı ünsiyyət anlaşılmaqlara və ya münaqişələrə səbəb ola bilər. Thomas və Peterson (2018) tərəfindən aparılan araşdırmalar vurğulayır ki, dil maneələri təlimatların və rəylərin aydınlığına mane ola bilər, məyusluq yaradır və komandanın ümumi məhsuldarlığını azaldır.

Bədən dili və jestlər kimi verbal olmayan ünsiyyət də mədəniyyətlər arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Bir mədəniyyətdə nəzakətli və ya məqbul sayılan şey başqa bir mədəniyyətdə fərqli şəkildə şərh edilə bilər. Səhv ünsiyyətdən qaçmaq və qarşılıqlı anlaşma mühitini gücləndirmək üçün liderlər bu nüanslardan xəbərdar olmalıdırlar.

Ünsiyyət problemlərinə əlavə olaraq, idarəetmə və komanda işinə fərqli mədəni münasibətlər əhəmiyyətli çətinliklər yaradır. Mədəni normalar fərdlərin səlahiyyəti, iyerarxiyanı və əməkdaşlığı necə qavramasına təsir edir. Məsələn, bir çox Asiya mədəniyyətlərində, qərarların yuxarı rəhbərlik tərəfindən qəbul edilməsi və sorğu-sualsız əməl edilməsi gözlənilir, burada liderlikdə daha iyerarxik yanaşmaya üstünlük verilir (Hofstede, 1984).

Əksinə, Skandinaviya mədəniyyətlərində çox vaxt eqalitar qərar qəbuletmə prosesləri həyata keçirilir və işçilərin qərarlarda iştirakı qiymətləndirilir və üstünlük təşkil edir (Trompenaars, Hampden-Turner, 1997).

Rəhbərliyə qarşı bu müxtəlif münasibətlər liderlik üslubları və komanda işində ziddiyyətlərə səbəb ola bilər. İerarxik yanaşmaya öyrəşmiş lider daha demokratik üslub gözləyən komanda üzvləri ilə effektiv əlaqə saxlamaqda çətinlik çəkə bilər. Eynilə, komanda işinə və əməkdaşlığa dair fərqli baxışlar komanda üzvlərinin tapşırıqlara necə yanaşmasına, münafişələri həll etməsinə və qrup məqsədlərinə töhfə verməsinə təsir göstərə bilər.

Bu problemləri həll etmək üçün liderlər mədəni intellekt və uyğunlaşma qabiliyyətini inkişaf etdirməlidirlər. Bu, mədəni fərqlilikləri anlamaq və onlara hörmət etməyi, ünsiyyət və idarəetmə təcrübələrində boşluqları aradan qaldırmaq üçün fəal işləməyi əhatə edir. Mədəni müxtəliflik olan komandalarla

işləməyə dair təlimlərin təmin edilməsi, aydın ünsiyyət protokollarının yaradılması və inklüziv komanda mədəniyyətinin təşviqi kimi strategiyalar bu problemlərin azaldılmasına və komanda birliyini yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. Komanda üzvləri üçün mədəni təlimlərin təmin edilməsi onların bir-birinin mədəni keçmişi haqqında anlayışını artırır və problemli münasibəti azaldır. Təlim proqramları mədəni normalar, ünsiyyət üslubları və komanda işindən gözləntilər kimi mövzuları əhatə edə bilər. Bu strategiya qarşılıqlı hörməti təşviq edir və komanda daxilində daha şəffaf qarşılıqlı əlaqələri asanlaşdırır (Trompenaars, Hampden-Turner, 1997).

Mədəniyyətlərarası komandalar fərqli dəyərlər və gözləntilər kimi mədəni fərqlərdən yaranan münaqişələrlə üzləşə bilər. Münaqişələrin effektiv həlli strategiyaları komanda harmoniyasını qorumaq üçün vacibdir. Liderlər münaqişələrin həlli üçün mədəni cəhətdən həssas yanaşmalardan istifadə etməlidirlər ki, bu yanaşmalar müxtəlif mədəni perspektivlərə malik tərəflər arasında vasitəçilik və ümumi dil tapmağa kömək edə bilər.

Bu tezis mədəniyyətlərarası komandaların idarə edilməsində çətinlikləri və multikultural iş mühitlərində effektiv liderliyə gətirib çıxara biləcək strategiyaları araşdırır. Əsas problemlərə ünsiyyət çətinlikləri, hakimiyyətə və komanda işinə qarşı fərqli mədəni münasibətlər daxildir.

Effektiv strategiyalara mədəni düşüncənin inkişaf etdirilməsi, inklüziv qərarların qəbul edilməsinin təşviqi və mədəni cəhətdən həssas ünsiyyət üsullarının tətbiqi daxildir. Bu araşdırmalar qloballaşan mühitlərdə çalışan menecerlər üçün praktiki anlayışlar təmin etməklə idarəetmə sosiologiyası sahəsinə töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.
2. Earley, P. C., Ang, S. (2003). *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford University Press.
3. Thomas, D. C., Peterson, M. F. (2018). *Cross-cultural management: Essential concepts* (3rd ed., pp. 45-67). Sage Publications.
4. Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. Nicholas Brealey Publishing.

Aytac Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
aytajmammadova021@gmail.com

TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: *səmərəli, inkişafyönümlü, “təhsil üçbucağı”, ailə, təhsilverənlərin peşəkarlığı, metodika*

Keywords: *efficient, development-oriented, “educational triangle”, family, professionalism of educators, methodology*

Müasir dövrdə təhsil cəmiyyətin inkişafı üçün vacib olan ən əsas prioritet sahədir. Çünki təhsilin inkişafı digər sahələrin: iqtisadiyyatın, səhiyyənin, texnologiyanın, idarəetmənin inkişafına gətirib çıxarır. Buna görə də təhsili inkişaf etdirmək bilavasitə digər sahələri, eləcə də, ümumilikdə ölkəni inkişaf etdirməyə əsas zəmin yaradır. Bəs təhsil necə təşkil olunmalıdır ki, keyfiyyətli, səmərəli, inkişafyönümlü, nəticəyönümlü olsun? Təhsilin keyfiyyəti əslində nələrdən asılıdır? İndi isə bunun ətrafında fikirlərimizi paylaşmaqda fayda vardır.

İlk öncə qeyd etmək istərdik ki, təhsilin bir sahə olaraq inkişafı ailədən başlayır. Səbəbi isə çox bəsitdir. Uşağın ilk olaraq böyüdüüyü mühit ailədir. Ailə nə qədər təhsilə, şəxsi inkişafa meyilli olsa, nə qədər uşaqların təhsili ilə maraqlansa, bir o qədər uşaq təhsilə meyilli olar. Buna görə valideynlər öz vəzifələrini düzgün yerinə yetirməlidirlər, buna borcludurlar.

Deməli, biz artıq deyə bilərik ki, təhsilin keyfiyyətinə təsir edən ilk amil təhsilənlərin marağının formalaşmasında yaxından iştirak etməli olan valideynlər və təhsilənlərin təhsilə

meyilli olmasıdır. Çünki cəmiyyət elə bir sistemdir ki, nəyi tələb edirsə, gec, ya da tez onu əldə edir. Deməli, cəmiyyət təhsili tələb kimi formalaşdırmalıdır ki, təhsil institutları təhsili keyfiyyətli təklifə çevirsin. Bu amil dolayı faktor olsa da, təsiri böyükdür.

Düşünürük ki, ikinci təsir edən ən mühüm amil məhz təhsil prosesinin iştirakçıları olan müəllimlər və onların peşəkarlıq səviyyəsidir. Zənnimizcə, bu amil ən mühüm amildir. Bu amili daha ətraflı açaq. Müəllim necə olmalıdır? Müəllim həm ixtisasi biliklərə dərinlən bələd olmalı, özünütəhsillə daim yeni məlumatlar əldə etməli, öz sahəsindəki yeniliklərdən xəbərdar olmalı, cəmiyyətin, dövlətin maraqları ilə uzlaşmalı, metodiki biliklərə, pedaqoji təcrübəyə malik olmalı, əxlaqi-mənəvi dəyərləri ilə təhsilalanlara örnək olmalı, idarəetmə qabiliyyətinə malik olmalı, təhsilalanlarda maraq oyatmalı, ədalətli olmalı, təhsilalanların sosial statusundan, cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, irqindən asılı olmayaraq, bərabər yanaşmalı, şəxsi keyfiyyətləri ilə seçilməli, ünsiyyət qurmağı bacarmalıdır. Yeri gəlmişkən, müəllim güclü pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də yaxşı psixoloq olmalıdır.

Yuxarıda göstərdiyimiz ilk iki amili birləşdirsək, birbaşa olaraq “təhsil üçbucağı”nı əldə etmiş olarıq. Yəni keyfiyyətli təhsilin təməli valideyn, müəllim və təhsilalan arasındakı qarşılıqlı əlaqədir.

Təhsilin keyfiyyətinə təsir edən amillərdən biri də tədris metodikasındır. Azərbaycanda təhsilverənlərin sərbəst olaraq, dərslər metodlarını, üsul və vasitələri seçmək hüququ vardır. Təhsilverənlər metodları elə seçməlidirlər ki, şagirdin marağını oyada bilsin, o cümlədən fənnin məzmunu dərk edilən və yaddaqalan olsun. Bunun üçün əzbərçilik metodundan qaçmalı, praktiki metodlardan, üsul və vasitələrdən istifadə edilməlidir.

Uşaqlarda tətbiqetmə fəaliyyəti formalaşdırılmalıdır. Bu zaman təhsil həm səmərəli, həm də inkişafyönlü olacaqdır.

Bir digər faktor isə təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası (kitabxanalar, laboratoriyalar, oxu zalları və s.) və infrastrukturun təkmilləşdirilmiş olması, o cümlədən təhsilalanların və təhsilverənlərin əlçatanlılığının təmin edilməsidir. Xüsusilə, texniki və təbiət fənlərində (kimya, fizika, biologiya, informatika) təcrübə xarakterli mövzuların xüsusi otaqlarda tədrisi həmin mövzuların daha yaxşı qavranılması ilə nəticələnir.

Əlbəttə ki, təhsilin keyfiyyətinə birbaşa və yaxud da dolaylı yolla təsir edən amillər çoxdur. Lakin ən mühümləri kimi yuxarıda sadalanan faktorları ümumiləşdirmək olar. Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını təmin etmək onun keyfiyyətinin yoxlanılmasına nəzarəti həyata keçirmək və onun monitorinqini aparmaqdan başlayır. Hal-hazırda bu istiqamətdə dünya ölkələri, o cümlədən də, Azərbaycanda kifayət qədər intensiv tədbirlər görülməkdədir.

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Flora Tağıyeva

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
flora-tagiyeva@mail.ru

Xatirə Cəfərova

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
khatira.cafarova@mail.ru

Dəstə Qasımova

Azərbaycan Tibb Universiteti
qasimovadasta@gmail.com

Əzimə Şixəliyeva

Azərbaycan Tibb Universiteti
shikhaliyevaazima@gmail.com

Zəminə Hüseynova

Azərbaycan Tibb Universiteti
zaminah@mail.ru

**İMMUNPROFİLAKTİKA – XƏSTƏLİKLƏRİN
PROFİLAKTİKASININ EFEKTİV TƏDBİRİDİR**

Açar sözlər: immunprofilaktika, qızılca, xəstələnmə, vaksinasiya, peyvənd

Keywords: immunoprophylaxis, measles, morbidity, vaccination, vaccine

Ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunmasında immunprofilaktikanın böyük rolu vardır. Məlumdur ki, orqanizmin yoluxucu xəstəliklərə qarşı həssaslığının azaldılması nəticəsində onların xəstələnməsinin qarşısının almaq olar. İmmunprofilaktika müasir dövrdə təbabətin bir sıra yoluxucu xəstəliklərə effektiv təsir vasitələrindən sayılır. Məhz bunun nəticəsidir ki, vaksinasıya edilməklə hər il 3 milyona yaxın şəxs bir çox yoluxucu xəstəliklərdən, o cümlədən göyösürək, difteriya, qızılca, poliomielit, tetanus, məxmərək və s. kimi xəstəliklərdən xilas olur. Bu xəstəliklərin vurduqları fəsadlar və itkilər isə hamıya məlumdur. Vaxtında aparılmış immunizasiya insanları bir sıra hallarda ölüm təhlükəsindən qoruyur. Bu baxımdan immunprofilaktika dövlət əhəmiyyətli tədbirlərdən sayılır.

Tədqiqatın məqsədi. Respublikamızda yoluxucu xəstəliklərlə, xüsusilə qızılca ilə xəstələnmənin azaldılmasında immunprofilaktikanın əhəmiyyətinin araşdırılması. **Tədqiqatın material və metodları.** Dövlət Statistika Komitəsinin, Səhiyyə Nazirliyinin və Rayon GEM-nin məlumatlarından istifadə olunmuş, epidemioloji, statistik metodlar tətbiq edilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi. Son illər respublikamızda da bu sahədə böyük işlər aparılır. Belə ki, Milli immunizasiya günlərinin keçirilməsi immunlaşdırma strategiyasında prioritet istiqamətlərdən biridir. Müxtəlif xəstəliklərə qarşı aparılan kütləvi immunlaşdırma kampaniyaları və proqramları yoluxucu xəstəliklərin səviyyəsinin azaldılmasına və bəzən kökünün kəsilməsinə gətirib çıxarmışdır. Artıq dünya üzrə təbii çiçək, drakunkulyoz xəstəliklərinin ləğv edilməsi təcrübəsi vardır. Bundan başqa, respublikamız «Poliomielitsiz ölkə» sertifikatını alan dövlətlərdən biri sayılır. Sırada qızılca və məxmərəyin eliminasiyasına nail olmaqdır.

Bütün bunlar peyvəndləmənin əhəmiyyətini göstərir. Lakin immunprofilaktikanın effektivliyi ilk növbədə istifadə edilən immunoloji preparatların effektivliyindən və peyvənd işinin təşkilindən sıx asılıdır.

Son illər immunprofilaktikada işlədilən yeni immun preparatlar hazırlanmışdır. Həmçinin peyvəndlərin yeridilməsi, onların saxlanması, zərərsizləşdirilməsi, peyvənd işinin təşkili qaydaları daha da təkmilləşdirilmiş və tamamlanmışdır. Çünki immunitetin gərginliyi eyni zamanda peyvənd işinin təşkilindən asılıdır. Bu zaman Milli profilaktik peyvəndlər təqviminə, “Soyuq zəncir” sisteminə ciddi riayət edilməsi, vaksinlərin təhlükəsizliyinə və s. məsələlərə xüsusi fikir verilməlidir. Bu işdə yol verilən səhlənkarlıq sonralar öz acı fəsadlarını xəstəliklərin yenidən baş qaldırması ilə büruzə verə bilər. Bunu biz son illər qızılca ilə xəstələnmənin səviyyəsinin artması timsalında gördük.

Belə ki, uzun illər uşaqlar arasında planlı şəkildə həyata keçirilən immunlaşdırma sayəsində bu problem sanki aradan qaldırılmışdır. Lakin son bir ildə vəziyyət tamamilə dəyişmiş, uşaqların vaksinasiyaya cəlb olunmasının səviyyəsi aşağı düşmüşdür. Bu da özlüyündə qızılcaya yoluxanların sayına təsir etmişdir.

Araşdırmalar göstərmişdir ki, ötən dövr ərzində valideynlər uşaqlarını peyvəndlənməyə cəlb etməkdə maraqlı olsalar da, son zamanlar bu vəziyyət dəyişmişdir. Peyvəndlənmənin aktiv aparıldığı illərdə qızılcaya yoluxma səviyyəsi olduqca aşağı düşmüşdür. Belə ki, 2021-ci ildə - 0, 2022-ci ildə -1 yoluxma qeydə alındığı halda, 2023-cü ildə o, yüksələrək 1600-dən çox olmuşdur. Yoluxma əsasən uşaqlar arasında müşahidə edilmişdir. 2023-cü ildə qızılca xəstələrinin yalnız 12%-i (35 nəfər) yaşlı insanlarda qeydə alınıb. Yoluxmanın əsas səbəbi peyvəndlərdən yayınma halları olmuşdur. Belə ki, yoluxan xəstələrin 95%-i

profilaktik peyvənd təqviminə əsasən peyvəndlənməyən uşaqlar olmuşdur.

Yaranmış vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün 2023-cü ilin sonundan etibarən ölkə ərazisində 11-40 yaşlı əhali qruplarının qızılca xəstəliyindən müdafiə məqsədilə peyvəndlənmə işləri həyata keçirilmişdir.

Əhalinin sağlamlığının qorunması və yoluxmaların, həmçinin xəstəliyin ağırlaşmalarının və ölüm hallarının qarşısının alınması məqsədilə əksepidemik, profilaktik tədbirlər çərçivəsində 10 yaşadək uşaqların Milli Peyvənd Proqramına əsasən peyvəndlənməsi ilə yanaşı, 11-40 yaşlı əhali arasında da peyvəndlənmə tədbirləri aparılmışdır. Ümumilikdə 17 000-dən çox nəfərə QPM (qızılca, parotit, məxmərək) və QM (qızılca, məxmərək) peyvəndi olunub.

Qeyd edək ki, vaxtında qızılcaya qarşı peyvəndlənmədən kənar qalan, heç vaxt bu xəstəliyi keçirməyən 11-40 yaşlı əhali arasında peyvəndlənmənin aparılması üçün SN tərəfindən ölkəyə idxal edilən vaksin preparatlarının tətbiqinə ötən ilin 27 dekabr tarixindən başlanmışdır.

Peyvəndlənmədən qısa müddət keçməsinə baxmayaraq artıq müsbət nəticələr əldə edilib. Belə ki, qızılca əleyhinə vaksinasıya ilə bağlı ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən, ölkədə qüvvədə olan “Profilaktik peyvəndlər təqviimi”nə əsasən 1 və 6 yaşlarında olan bütün uşaqlar 2 dəfə QPM infeksiyalarına qarşı vaksinasıyanın davam etdirilməsi, qızılca peyvəndindən kənar qalan və ya qızılca xəstəliyi keçirməyən uşaqların və qızılcaya həssas 11-40 yaşlı əhali qruplarının da peyvəndlənməyə cəlb edilməsi, eyni zamanda qızılca hadisələrinin aktiv aşkar olunması və infeksiya ocaqlarında əksepidemik tədbirlərin aparılması nəticəsində respublikada 2024-cü ilin yanvar ayından qızılca xəstəliyinin səviyyəsində azalma müşahidə olunmuşdur. Bu, bir

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 83-87
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 83-87
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

daha immunprofilaktikanı xəstəliklərin qarşısının alınması istiqamətində görülən ən effektiv profilaktika tədbiri olduğunu sübut edir.

Sevil Abduləliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
sevil_ab67@mail.ru

Fəridə Aslanova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
doktorant
farida_aslanova_93@mail.ru

Hacı Abdullayev

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant
haci2392@gmail.com

ÇƏHRAYI TAYFI SORTUNUN AMPELOQRAFİK TƏSVİRİ

Açar sözlər: üzümçülük, ampelodeskriptor, vegetasiya, məhsuldarlıq, süfrə sortları

Keywords: viticulture, ampelodescriptor, vegetation, productivity, table varieties

Azərbaycan xalqının təsərrüfat həyatında bağçılıqla yanaşı üzümçülük də mühümi rol oynamışdır. Əlverişli təbii-coğrafi şərait ta qədimlərdən bu ərazidə üzümçülüyn geniş inkişafına imkan yaratmış və bəzi bölgələrində bu təsərrüfat sahəsi əhalinin iqtisadi həyatında mühüm rol oynamışdır. Yabanı üzüm Azərbaycan meşələrinin çoxunda bitir (Abduləliyeva, 2017, s. 172).

Azərbaycanda yerli sortlardan əsasən yüksək keyfiyyət göstəriciləri ilə seçilən "Həməşərə", "Təbrizi", "Bayanşirə", "Şirvanşahi", "Mədrəsə", "Şamaxı Mərəndisi", "Ağ şanı",

"Qara şanı", "Arna qırna" kimi sortlar geniş becərilir. Bu gün üzümlük sahələrində texniki sortlardan texniki sortlardan əsasən calaq əkin materialı əsasında "Saperavi", "Rkasiteli", "Kaberne Sovinyon", "Merlo", "Pino" qrup sortları, süfrə üzümlərindən "Qara kişmiş", "Ağ kişmiş", "Çəhrayı tayfi" və sairə sortlar fermerlərin diqqətini çəkir (Səlimov 2018, s. 632).

Çəhrayı tayfi sortu şərq sortlarının süfrə sortları yarımqrupuna (*convar orientalis sub convar antasiatica* Negr.) mənsubdur. Sortun vətəni Ərəbistandır. Dünyanın əksər üzümçülük ölkələrində yayılmışdır (Rasulov, 2020, s. 142-146) Yarpaqları orta ölçüdə (uzunluğu 14-18 sm, eni 14-20 sm), dəyirmi formada, kəsikləri orta dərinlikdə və dərin olub, 5 dilimlidir. Üst səthi tünd-yaşıldır. Çiçəyi ikicinslidir. Salxımları iri və çox iri (uzunluğu 19-32 sm, eni 18-22 sm), enlikonusvari, tək-tək hallarda silindrik-konusvari formada olub, orta sıxlıqdadır. Gilələri iri və çox iri (uzunluğu 16-28 mm, eni 12-21 mm), uzunsov-silindrik, yaxud uzunsov-oval formada, çəhrayı, açıq-çəhrayı, yaxud açıq-qırmızı rəngdədir. Qabığı qalın və elastik olub, üzəri zərif mum təbəqəsi ilə örtülmüşdür. Ləti ətvari, sıx, xırtıldayan olub, kifayət qədər şirəlidir. Dadı və ətiri xoşagələndir. Çəhrayı tayfi sortunun vegetasiya müddəti 170-178 gün arasında tərəddüd edir. Gilələri oktyabr ayının I və II ongünlüklərinə tam yetişir. Tənəkləri güclü və çox güclü boyatır (246-312 sm). Zoğları qənaətbəxş səviyyədə yetişir (72-84%). Sort Abşeron şəraitində əsas göbələk xəstəliklərinə qarşı tolerantlıq (3-3,5 bal) nümayiş etdirir. Çiçəkləri aşağı və orta səviyyədə (38-64%) tökülür. Salxımlarında noxudlaşmış gilələr aşağı miqdarda inkişaf edir.

Çox yüksək məhsuldar sortdur. Sort uzun kəsmə tələb edir. Kolun məhsuldarlığı 8,6-14,0 kq, hektardan məhsuldarlıq isə 191,0-311,0 s/ha arasında dəyişir.

Giləsində şəkərlilik 17,6-21,4 q/100 sm³, titrlənən turşuluq 4,3-5,6 q/dm³ arasında dəyişir. Sort uzun müddət saxlanmağa və daşınmağa davamlıdır.

Xəstəlik və zərərvericilərə dözümlülüyü: Gəncəbasar şəraitində mildiu xəstəliyinə az tutulur, yarpaqları oidium və mildiuya 2-3 bal, salxımları 1-2 bal həddində qiymətləndirilmişdir. Gilələr yarpağa nisbətən davamlıdır. Dağətəyi və dağlıq ərazilərdə mildiu və oidium xəstəliyinə çox davamlıdır. Salxım yarpaqbükəninə yoluxmur. Tənəkləri qış şaxtalarına (19-20⁰C-ə qədər) qarşı dözümlüdür.

Məhsulun istifadə istiqaməti; süfrə istiqamətli olmaqla təzə halda daha çox istifadə edilir. Çox xoşagələn əmtə görkəminə malikdir, muskat ətirlidir, gilələr yeyildikdə xırtıldaıdır. Saxlandıqda salxım darağında soluxma gec baş verir. Salxımları uzaq məsafəyə daşınmağa və saxlanmaya çox davamlıdır. Salxımları tənək üzərində noyabrın axırlarına qədər qala bilir.

Cədvəl 1.

Ampelodeskriptor xüsusiyyətləri.

Morfoloji əlamətləri		İrsi əlamətlərin təzahürü	
şifrə	adları	kod	formas
1	2	3	4
004	tac üzərində ağ torabənzər tüküklər	1	çox azdır
053	yarpaqlarda ağ torabənzər tüküklər	1	yoxdur
065	yarpağın səthinin sahəsi	5	orta
067	yarpağın forması	4	dairəvi
068	yarpaq pəncələrinin sayı	3	beşpəncəli
069	yaşıl zoğlarda ilk 3-5 yarpağın səthinin rəngi	5	tünd yaşıl

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 88-92
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 88-92
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

074	yarpağın yandan görünüşü	3	kənarları yuxarı yönəlidir
075	yarpaq səthindəki qabarcıqlar	1	var, çox azdır
076	yarpaq kənarındakı dişciklərin forması	1	hər 2 tərəfi əyilmiş
079	saplaq oyuğunun forması	4	açıq
082	yuxarı yan kəsiyin forması	1	açıq
084	yarpaqların alt səthində ağ torabənzət tükcüklər	1	çox azdır
085	yarpaqların alt səthində ağ qılçıqlar	1	yoxdur
093	saplağın əsas damarın uzunluğuna nisbəti	5	bərabər, qısa
051	çiçək tipi	3	ikicinsli
202	salxımın ölçüsü (uzunluğu x eni)	7	iri salxımlı(18-25x15-18)
204	salxımda gillərin sıxlığı	5	orta sıxlıqda
206	salxım saplağının uzunluğu	5	orta
207	salxım saplağının odunlaşması	5	zəif, oduncaqlaşmır
220	gilələrin ölçüsü (eni x uzunluğu)	9	çox iri, 18–24x14-20mm
228	gilədə qabığın qalınlığı	9	çox qalın
225	gilənin rəngi	1	rəngsiz
232	lətli hissənin sululuq xassəsi	1	lətli-şirəli
234	lətli hissənin bərkliyi	2	bərk
236	gilələrin dad xüsusiyyəti	2	muskat, (bəzən adi)
238	salxımlarda meyvə saplağının uzunluğu	9	çox uzun, 16 mm-dən çox
241	gilələrdə toxumların cücməyə yararlılığı	3	tam yararlı
243	toxumun kütləsi	9	çox iri, 4,6-6,2 mq-a qəd.
304	gilələrin tam fizioloji yetişmə dövrü	7	ən gec yetişən
452	yarpaqlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	dözümlü 2-3 bal
453	salxımlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	dözümlü 1-2 bal

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 88-92
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 88-92
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

455	yarpaqlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	dözümlü 2-3 bal
456	salxımlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	dözümlü 1-2 bal
458	yarpaqlarda boz çürümə xəst-nə qarşı dözümlülük	2	dözümlü
459	salxımlarda boz çürümə xəst-nə qarşı dözümlülük	2	dözümlü
504	1 hektardan məhsuldarlıq, t/ha	9	çox yüksək,17t/ha-dan ç
505	şirədə şəkərlilik, q/100 sm ³	5	orta,17-19
506	şirədə turşuluq, q/dm ³	5	orta, 7-9
604	çubuqların mummyetşmə dərəcəsi, %	9	çox yüksək
629	məhsulun yetişməsinə qədər vegetasiya müddəti	8	ən gec, 165 gündən çox
630	tənəklərdə tumurcuqların cücərmə dərəcəsi	9	çox yüksək
631	şaxtalara dözümlülük	7	nisbətən yüksək
632	yüksək temperatura dözümlülüüyü	9	çox yüksək

Ədəbiyyat

1. Abduləliyeva, S. Ş., Ələkbərova, M. M. (2017). Üzümçülük (laborator praktikum). Bakı: "Müəllim", s. 172.
2. Rasulov, A. T. (2020). Vliyaniye srokov i kolichestva polivov na kachestvo stolovogo sorta vinograda Tayfi rozovoy // Byulleten' nauki i praktiki. T. 6. №11, s. 142-146.
3. Səlimov, V. S., Şükürov, A. S., Nəsimov, H. N. (2018). Üzüm: innovativ becərilmə texnologiyası, mühafizəsi və aqroekologiyası. Bakı: «Müəllim» nəşriyyatı, s. 632.

Tahə İbrahimov
Ağsu, Azərbaycan
orxanzazade@mail.ru

AĞSU RAYONUNUN TƏSƏRRÜFATI ÇOXSAHƏLİDİR

Açar sözlər: Ağsu rayonu, kənd təsərrüfatı, təbiət
Keywords: Agsu region, agriculture, nature

Burada həm sənaye, həm də kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün hər cür şərait vardır. Dağlıq hissədə Mezoz Oy və Haynozoy yaşlı süxurlar geniş yayılmışdır. Həmin süxurlarla əlaqədar olan faydalı qazıntıların sənaye əhəmiyyəti vardır. Burada itehsal olunan qum və çınqıl respublikamızın hər yerinə göndərilir. Respublikamızın ərazisindən keçən ipək yolunun çəkilişində həmin materiallardan geniş istifadə olunmuşdur. Bunlardan başqa ərazidə əhəngdaşı, gips, bentonit gillər, dolomit, sement xammalı və başqa faydalı qazıntılar da vardır. Bunların sənaye əhəmiyyətli istehsalının təşkil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

Düzən ərazilərdə yerin altında çox böyük isti kükürlüsü, təbii qaz və neft yataqları vardır. Öz müşahidələrimdən bilirəm ki, bəzi yerlərdə kükürlü sular yer səthinə çıxır. Maraqlı burasıdır ki, həmin sular qışda isti, yayda isə çox soyuq olur. Belə suların çox böyük müalicəvi təsirləri vardır. Bəzi insanların dərisində əmələ gələn xəstəlikləri heç bir iynə-dərmanla sağaltmaq mümkün olmadıqda, həmin kükürlü su qısa vaxt ərzində xəstəliyi tamamilə sağaldır. Həmin sular həzm sistemi, damar xəstəliklərinə də müalicəvi təsir göstərir. Öz təcrübəmdən bilirəm ki, həmin suların tərkibində kükürd elemen-

tindən başqa natrium, yod, flüor, kalsium, bor, xlor, karbon elementləri həm sərbəst, həm də birləşmələr halında vardır. Ona görə də həmin sularla yuxarıda Qeyd etmədiyim başqa xəstəlikləri də heç bir iynə-dərman təsir etmədiyi halda tamamilə sağalmaq mümkündür. Ona görə də həmin suların kimyəvi tərkibi, təsir xüsusiyyətlərinin elmi surətdə öyrənilməsi ən vacib məsələlərdəndir. Rayonun ərazisində həmin sular çox az yerlərdə rast gəlinir.

Elmi məlumatlara əsasən qeyd edə bilərəm ki, rayonun ərazisində olan neft və təbii qaz yataqları çox dərində, təqribən 5 km-dən artıq dərinlikdə yerləşir. Ona görə burada neft quyularının qazılması iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab olunmur.

Belə bir söz var. Deyirlər ki, hər hansı bir rayonun, ölkənin iqtisadiyyatı, əhalisinin yaşayış səviyyəsi ilə tanış olmaq istəyirsənsə, onda həmin rayonun Mərkəzi bazarında heç olmasa bir dəfə də olsa olmalısən. Bu, doğrudan da belədir Bazar günü Ağsudan Mərkəzi bazarda respublikamızın hər rayonundan gəlmiş, öz məhsulunu satan insanlara rast gəlmək mümkündür. Soruşduqda deyirlər ki, burada qiymətlər münasibdir, həm də gətirdiyimiz məhsulu daha tez sata bilirik. Müşahidə etmişəm ki, məhsullarını satıb öz rayonlarına getdikdə, Ağsuda istehsal olunmuş məhsullardan alıb aparırlar.

Xüsusilə taxıl məhsulları Ağsuda həmişə bəl, qiyməti isə münasib olur.

Rayonda yetişdirilən meyvə-tərəvəz, bostan məhsullarının tərkibi zəngin, keyfiyyəti yüksək olur. Həmin məhsullar daha çox fərdi və həyətəyanı təsərrüfatlarda əkilin-becərilir. Lakin, həmin təsərrüfatlar isti yay aylarında su qıtlığı problemi ilə qarşılaşırlar. Ümumiyyətlə təsərrüfatların problemlərinin öyrənilməsi, həlli yollarının araşdırılması ən vacib məsələlərdəndir.

Dəqiq bilirəm ki, Ağsu rayonunda həyətyanı təsərrüfatlarda yetişdirilən əncir, nar, heyvə, üzüm, xurma, tut və başqa meyvələr tərkibinə və qidalılığına görə çox üstündür. Bunun üçün həyətyanı təsərrüfatların mövcudluğu, daha da inkişaf etdirilməsi, su ilə təmin edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilməsi zəruridir.

Rayonda heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hər cür şərait vardır. Bitkiçilikdə olduğu ki, heyvandarlıq məhsulları da keyfiyyəti ilə fərqlənir. İqlim dəyişkənliyi şəraitinə yerli heyvan cins və sortları daha çox dözümlüdür. Eyni zamanda yerli heyvanlardan alınan məhsulların keyfiyyəti çox yüksək olur. Həyətyanı təsərrüfatlarda saxlanılan mal-qaranın məhsulları öz qidalılığına görə daha çox xeyirlidir. Ümumiyyətlə heyvandarlıq kənd təsərrüfatının ən çətin və vacib sahəsidir. Bunun üçün də həyətyanı təsərrüfatlar daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Bütün bunlar haqqında, mövcud olan problemlər, nöqsanlar, çatışmazlıqlar haqqında daha çox qeydlər etmək mümkündür. Lakin onlar artıq ayrı mövzudur. Ona görə də bununla kifayətlənmək qərarına gəldim.

Əvvəlcədən qeyd etmək istəyirəm ki, respublikamızda torpaq- bitki örtüyünün mühafizəsi ilə əlaqədar olaraq kifayət qədər elmi araşdırmalar aparılmışdır.

Eyni zamanda mətbuatda ekoloji mövzuda yazılara tez- tez rast gəlmək mümkündür. Aparılan elmi araşdırmalara və görülən tədbirlərə baxmayaraq torpaq bitki örtüyünün mühafizəsi ilə əlaqədar olan bir sıra problemlər hələ də qalmaqdadır. Bunları nəzərə alaraq yaşadığım və bilavasitə müşahidə edə bildiyim ərazilərdə mövcud olan ekoloji problemlərin yaranma səbəblərini izah etməyə çalışacağam.

Məlumdur ki, torpaqlar kimyəvi tərkibinə və rənginə uyğun olaraq bir-birindən fərqlənir və tiplərə ayrılıqlar. Hər bir

torpaq tipinin özünəməxsus fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri vardır. Eyni zamanda torpağın tərkibində üzvi və qeyri-üzvi maddələr vardır. Torpaqda bitki və orqanizm qalıqları nə qədər çox olarsa üzvi maddələr də o qədər olar. Su və mineral maddələr qeyri-üzvi maddələrə aiddir. Torpağın rəngi tərkibindəki maddələrin miqdarından asılıdır. Üzvi maddələr nə qədər çox olarsa, rəngi də o qədər tünd və qara olar. Çürüntü maddəsi isə humus adlanır. Humus qara qəhvəyi, şabalıdı və dağ meşə torpaqlarda çox, boz və boz-qonur torpaqlarda isə az olur.

Müşahidələrimə və təcrübələrimə əsasən qeyd etməliyəm ki, qlobal iqlim dəyişkənliyi torpaqların fiziki-kimyəvi tərkibinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. İqlim dəyişkənliyi daha çox torpağın üst qatında olan suyun miqdarına təsir göstərir. Belə ki, istiliyin və hərərətin artması nəticəsində torpaqda olan suyun miqdarı getdikcə azalır. Bu isə bütün fiziki, kimyəvi və bioloji proseslərə mənfi təsir 8-10 il bundan əvvəl torpağa düşmüş bitki və orqanizm qalıqları cəmi 1-2 il müddətinə parçalanaraq torpağa qarışırdı. Hazırda isə həmin qalıqlar heç 3-4 il müddətinə də heç bir dəyişikliyə uğramadan torpağın üst qatında qalır.

Bunun əsas səbəbi torpaqda rütubətin və suyun miqdarının əvvəlki illərə nisbətən az olmasıdır. Məlumdur ki, əksər kimyəvi reaksiyalar su mühitində daha sürətlə gedir. Bitki qalıqları və orqanizm qalıqlarının tərkibində olan maddələr də yalnız suyun iştirakı ilə kimyəvi reaksiyalarda iştirak edir. Ona görə də suyun miqdarının azalması torpağın üst qatında kimyəvi reaksiyaların azalmasına səbəb olur. Torpaqda baş verən bütün proseslər zəncir kimi bir-biri ilə əlaqədardır. Hər hansı bir prosesdə kiçik kiçik bir zəifləmə müşahidə edilərsə, digər hadisələrlə daha ciddi dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Məsələn, suyun miqdarının azalması nəticəsində bitki qalıqları tamamilə parçalana bilmir. Nəticədə, torpaq tiplərin uyğun rəngi alınmır.

Bu da günəş şüalarının spectral tərkibindəki görünən şüaların udulmasını çətinləşdirir.

Digər tərəfdən zərərli şüaların, ən başlıcası ultrabənövşəyi şüaların dərin qatlara keçməsinə səbəb olur. Qlobal istiləşmə torpağın strukturunun da pozulmasına səbəb olur. İstinin təsiri ilə əvvəlcə, torpağın strukturuna aid olan iri dənələr kiçik hissəciklərə parçalanır. Bu da torpağın tərkibindəki suyun tamamilə buxarlanmasına səbəb olur. Nəticədə strukturun tərkibindəki silisium, aliminium, dəmir, kalium birləşmələri kiçik kristal formasına keçir. Beləliklə, bütün bunlar torpaqların getdikcə səhrələşməsinə səbəb olur. Səhrələşmə daha çox düzən ərazilərdə müşahidə olunur. Burada əsasən boz, boz-qonur, şorakətli boz-qonur, boz-çəmən və şoran torpaqları geniş yayılmışdır. Bu torpaqların yayıldığı ərazilərdə rütubətlənmə əmsalı vahiddən kiçikdir. Orta illik temperaturun artması nəticəsində rütubətlik getdikcə azalır. Bunun nəticəsində torpağın 20-25 sm üst qatı təbii xassələrini itirir. Beləliklə səhrələşmə getdikcə daha geniş əraziləri əhatə edir.

Torpaqların ekoloji vəziyyətinin pozulmasına təsir göstərən amillərdən biri də şoranlaşmadır. Dərslərdə və elmi kitablarda şoranlaşmanın bir neçə səbəbi göstərilir Onları təkrar etmədən öz müşahidələrimin nəticələrini qeyd edəcəyəm. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Suvarma kanaralları yeraltı qrunut sularının səviyyəsinin getdikcə yuxarı qalxmasına səbəb olmuşdur. Məlumdur ki, Şirvan düzü şimaldan cənuba tərəf meyillidir. Yuxarı Şirvan kanalı və digər suvarma sistemləri qərb-şərq istiqamətində çəkilmişdir. Bunun nəticəsində kanalın suyunun torpağa sızması baş verir. Digər tərəfdən kanaldan suvarma məqsədi ilə çoxlu kiçik su arxları başlanğıc götürür. Çox vaxt həmin arxların suyu ətraf ərazilərə yayılır. Bu da torpaqların bataq-

lıqlaşmasına səbəb olur. Bataqlıq torpaqlar qurudulduqda şoranlığa çevrilir.

2. Yeraltı qrunut sularının səviyyəsinin artması .

Qlobal istiləşmə nəticəsində qrunut sularının buxarlanması getdikcə sürətlənir. Şirvan düzündə mövcud olan qrunut suları yüksək dərəcədə minerallaşmışdır. Suyun buxarlanması nəticəsində mineral duzlar torpağın üst qarında toplanır. Beləliklə, şoranlaşmış torpaqlar getdikcə daha geniş ərazilərə yayılır.

3. Şoranlaşmanın səbəblərincən biri də düzən ərazilərdə təbii bitki örtüyünü getdikcə azalmışdır. Bitki örtüyünün azalması torpağın üst qatının təbii quruluşunun pozulmasına səbəb olur. Bu da yay aylarında torpağın daha çox qızması ilə nəticələnir. Kristal halında maddələrinin üst hissədə toplanması şoranlaşma üçün başlanğıc verir. Mineral gübrələrdən geniş istifadə olunması torpaqların tədricən sıradan çıxmasına səbəb olur. Mineral kübrələrin kimyəvi tərkibi azot, fosfor və kalium birləşmələrindən ibarətdir. Gübrələr torpağa verildikdə həmin birləşmələr suyun təsiri ilə yüklü zərrəciklərə, ionlara ayrılır. Bu zaman torpaqda olan qida elementlərinin miqdarı artır. İlk baxışda bunun heç bir mənfi təzahütləri olamdığı fikirləri yaranır. Əslində isə mineral gübrələr torpağın təbii quruluşunun pozulmasına çox güclü təsir göstərir. Həmin təsirlər aşağıdakılardır.

1. Torpaqda turşuluq artır. Təbii olmayan yeni-yeni maddələr meydana çıxır. Həmin maddələr isə bitkilərin normal inkişafına mənfi təsir göstərir. Doğrudur, bitkilərin boy artımı sürətlənir, məhsuldarlığı isə çoxalır. Lakin istehsal olunan məhsulların tərkibində zərərli maddələrin miqdarı artır.

2. Mineral gübrələr aşağıdakı kimyəvi tərkibində istehsal olunur:

Natrium-nitart (Natrium şoras. NaNaO_3)

Kalium-nitrat (kalium sorası KNO_3)
Ammonium -nitrat (NH_4) 2SO_4
Karbomid $\text{CO}(\text{NH}_2)_2$
Sadə superfosfat. $\text{CA}(\text{H}_2\text{PO}_4) 2.2\text{CaSO}_4$
İkiqat superfosfat. $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$
Ammonium-dihidrotofosfat (monoammofos). $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$

Bunları qeyd etməkdə məqsədim mineral gübrələrin mürəkkəb kimyəvi tərkibi haqqında təsəvvür yaratmaqdır. Bu zaman bizə aydın olur ki, torpaqda çox müxtəlif və mürəkkəb reaksiyalar baş verir. Həmin reaksiyaların çox hissəsi müasir elm tərəfindən hələ aydın aşdırılmamışdır.

3. Azotlu gübrələrdən düzgün istifadə edilmədikdə bitkilərin orqanlarında nitrat birləşmələri toplanır. Bu isə insanın müxtəlif orqanlarında əsasən həzm sistemində xərçəng şişlərinin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Ölkəmizdə mineral gübrələrdən istifadə ilə əlaqədar dövlət qanunları vardır. Lakin nəzarət mexanizimi təkmilləşdirilməlidir.

4. Mineral gübrələrin təsiri ilə torpaqda mikroorqanizmlərin və bakteriyaların fəaliyyəti pozulur. Bu da bitkilərin normal qidalanmasına mənfi təsir göstərir. Mineral gübrə verilmiş torpağın təbii qurluşu uzun müddət bərpa oluna bilmir. Nəticədə iqlimin dəyişməsi nəticəsində torpaqların səhrələşməsi prosesi daha da sürətlənir.

İqlimin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq yağışlar əsasən leysan xarakterli olur. Bunun nəticəsində torpaqda həll olmuş və həll olunmamış mineral gübrələr yuyularaq su mənbələrinə qarışır. Bunun nəticəsində arxlarda, kanallarda, göllərdə yaşayan balıqların sayının getdikcə azalmasına səbəb olur. Eyni zamanda torpağın üst qatının yuyulması prosesi sürətlənir.

Müşahidələrimə əsasən qeyd etməliyəm ki, respublikamızın bəzi ərazilərində təbii bitki örtüyü tədricən sıradan çıxır. Bəzi

bitkilərin boyu qısalır, yarpaqlar kiçilir və bir sıra bioloji əlamətlərini itirir. Təbii olaraq sual meydana şıxır. Bütün bunlara səbəb nədir? Səbəblər isə aşağıdakılardır:

1. Qlobal iqlim dəyişkənliyi
2. İstiliyin və hərərətin yüksəlməsi
3. Havanın tərkibində zərərli qazların miqdarının artması
4. Torpaqlardan düzgün istifadə edilməsi

Əslində bu amillər bir-biri ilə bağlıdır və son nəticə bitkilərin inkişafına mənfi təsir ilə özünü göstərir. Yay aylarında istiliyin və hərərətin artması bəzi bitkilər dösmür və quruyur. İstiliyin təsiri ilə yarpaqların yaşıl rəngi dəyişir. Əvvəlcə, eyni bir bitki üzərində olan yarpaqlardan bir neçəsi ağ rəng alır. Sonra isə digər yarpaqlar qaralır və öz təbii formasını itirir. Bu da fotosintezin dayanmasına səbəb olur. Belə əlamətlər müşahidə olunan ağacların oduncaq və qabıq hissəsində çatlar müşahidə olunur. Torpaqlardan sorulan su və mineral maddələr həmin çatlardan xaricə axır. Nəticədə bitki tədricən zəifləyir və quruyur. Belə əlamətlər 10 il bundan əvvəl təqribən hər 50 ağacdən birində müşahidə olunurdu. Hazırda isə hər 20 ağacdən birində həmin proses baş verir. Eyni zamanda ayrı-ayrı ağac növlərinin iqlim dəyişkənliyinə qarşı cavab reaksiyası da müxtəlifdir. Məsələn heyva, tut, əncir və nar kimi bitkilər istiliyə qarşı çox güclü cavab reaksiyası göstərir. Lakin alça, gavalı, şaftalı, ərik, gilə və albalı kimi bitkilər istiliyin təsirinə qarşı heç bir cavab reaksiyası göstərə bilmir. Cəmi 3-4 il ərzində həmin bitkilər quruyaraq məhv olur. Yuxarıda qeyd etdiyim proseslər düzən ərazilər üçün xarakterikdir. Dağlıq və dağətəyi ərazilərdə isə həmin bitkilərin yaşama müddəti xeyli uzundur. Yeni meyvə bağlarının salınmasında bu amillər mütəlx nəzərə alınmalıdır.

Düzənliklərdən dağlara qalxdıqca bitki qrupları bir-birini əvəz edir. İqlimin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq bitki qruplarının daxilində də fərqlər meydana çıxmışdır. Təqribən 10 il bundan əvvəl bitki qruplarının tərkibi çox zəngin və müxtəlif idi. İstiliyin və hərəarətin artması nəticəsində biyan, at əvəliyi, boyaqotu, boyana, göyül və turşəng kimi bitkilət tamamilə məhv olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Hazırda həmin bitkilər az miqdarda su arxlarının və kanalların kənarında qalmışdır. Əgər temperaturun artması davam edərsə yaxın 5 il ərzində həmin bitkilərin nəslə tamamilə kəsiləcəkdir.

Düzən ərazilərdə yovşan, dəvətikanı, qarağan, şoranotu və ə... kimi bitkilər də bitir. İqlimin dəyişməsi həmin bitkilərin də yayıldığı ərazilərin kiçilməsinə səbəb olmuşdur. Məlumdur ki, yovşan, dəvətikanı və qarağan kimi bitkilərin kök sistemi 5-6 m dərinliyə çatır. Ona görə də rütubətin çatışmaması belə bitkilərə çox da təsir göstərmir. Digər tərəfdən qrunut sularının hesabına həmin bitkilər suya olan tələbatı ödəyir. Lakin son illər həmin bitkilərin də fiziologiyasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Yarpaqları daha da kiçilmiş, boyları isə qısalmışdır. Belə bitkilərin yaxınlığında vələmir, ağ ot, qırtıq, qatırquyruğu və başqa qiymətli ot bitkiləri bitir. Torpaqda rütubətin saxlanılmasında, yer səthində temperaturun nizamlanmasında həmin bitkilər əvəzənməz rol oynayır. Bitkilər üzərində müntəzəm olaraq müşahidə və təcrübələr aparmaqla yaxın illərdə iqlimdə baş verə biləcək dəyişikliklər haqqında məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Bütün yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq torpaq və bitki örtüyünün mühafizəsi ilə əlaqədar aşağıdakı təklifləri qeyd edirəm:

1. İqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq torpaqda rütubətin və suyun miqdarının qorunub saxlanılması üçün süni suvarma aqreqları şəbəkəsi genişləndirilməlidir.

2. Torpaqların təbii quruluşunun və kimyəvi tərkibinin qorunub saxlanması üçün növbəti əkinlə yanaşı dincə qoyma üsulundan istifadə edilməlidir.

3. Sərralaşmanın qarşısı elmi üsullarla alınmalıdır.

4. Şorlaşmaya səbəb olan amillər aradan qaldırılmalıdır.

5. Mineral gübrələrdən istifadədən imtina edilməlidir. Bu sahədə nəzarət mexanizimi təkmilləşməlidir.

6. Yerli bitki sortlarının qorunub saxlanması üçün ciddi tədbirlər həyata keçirilməlidir.

7. Alaq otlarının məhv etmək üçün tətbiq edilən kimyəvi maddələr qadağan edilməlidir.

8. Eyni torpaq sahəsinə 2-3 il ərzində taxıl, pambıq bostan və tərəvəz əkinlərinə icazə verilməməlidir. Sadə sözlə hər hansı bitki növü torpaq sahəsinə yalnız 3 ildən bir əkilməlidir.

9. Torpaq və bitkilərin mühafizəsi ilə əlaqədar olaraq ayrıca dövlət qurumunun yaradılması məqsədəuyğundur. Həmin qurumun tərkibi bioloq və coğrafiyaçılardan təşkil olunmalıdır.

Bu məqalə torpaq-bitki örtüyünün ekologiyası ilə əlaqədar olaraq müşahidə və təcrübələrimin nəticələrini qeyd etdim. Mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün təkliflər verdim.

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Gulyaz Najafova

French-Azerbaijani University – (UFAZ) under
Azerbaijan State Oil and Industry University
PhD student
gulyaz.najafova@ufaz.az

Gulshen Agaeva

Institute for Physical Problems
Baku State University
gulshen@mail.ru

**IDENTIFICATION OF THE SECONDARY
STRUCTURE OF A β (25-35)
BY FTIR SPECTROSCOPY**

Keywords: *Alzheimer's amyloid- β (25-35) peptide, Fourier Transformed Infrared Spectroscopy (FTIR), secondary structure, alpha-helix formation*

Açar sözlər: *Alzheimer amiloid- β (25-35) peptidi, Furiye çevrilmiş infraqırmızı spektroskopiyası (FTIR), ikincil quruluş, alfa-spiral formalaşması*

The A β (25-35) peptide (with sequence GSNKGAIIGLM) retains many of the characteristics of the full-length A β (1-40/42), including its amphiphilic nature, toxicity and the tendency to aggregate. The mechanism of the amyloid peptide's toxicity remains unexplained. Several studies

demonstrated that the extracellular soluble species of A β -peptides (monomers and oligomers) as well as fibrils play a major role in cytotoxicity (Zhao, Lu, Chew, 2014, s. 12631-12650; Limon, Diaz, Mendieta, Chamorro, Espinosa, Zenteno, Guevara, 2008, 129-137).

Nevertheless, many important details about soluble A β including its structures are missing or contradicting each other. In this study, we have used Fourier Transformed Infrared Spectroscopy (FTIR) to examine the secondary structure of this peptide.

Methods

Fourier Transformed Infrared Spectroscopy (FTIR)

The A β (25-35) peptide (GSNKGAIIGLM) was purchased from GeneCust peptides synthesis. We used here a commercially available HCl salt form of A β (25-35) peptide (without TFA). The FTIR spectra of the peptide obtained in the transmission. Three spectra with a resolution of 4 cm⁻¹ (256 co-added scans) were averaged for peptide sample (1 mM). The infrared transmission spectra of the A β (25-35) peptide were obtained with a transmission cell made of two calcium fluoride (CaF₂) windows. 0.5 μ L of the peptide solution (1 mM) were deposited on a window that was covered with a second window. A defined path (17 μ m) was obtained as described by Andreas Barth *et al* (D'Errico, Vitiello, Ortona, Tedeschi, Ramunno, D'Urci, 2008, p. 2710-2716; Barth, Zscherp, 2002, p.369-430).

Results

The experiments with the sample at 1 mM were performed to exclude an effect of the concentration on the peptide structure (Fig. 1). The FTIR spectra in the amide I range could

be fitted with 4 components at 1623, 1640, 1658 and 1676 cm^{-1} (Fig. 1).

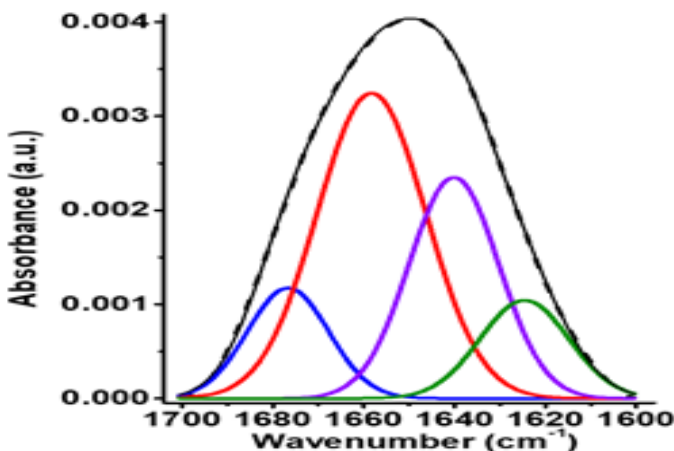

Figure 1. Secondary structure analysis of the peptide A β (25-35) solution in D₂O (pD 7.4) at 1mM. Curve-fitting of the deconvoluted amide I bands (1700-1600 cm^{-1}) obtained from spectra of Transmission-FTIR. The Gaussian curves underneath the experimental curve represent the various secondary structures of the amide I band: α -helix (red curve), unordered structures (violet curve), β -turns (blue curve) and β -sheets (green curve).

The assignments of each component and the relative contribution of each structural element in A β (25-35) peptide is presented in Table 1.

TABLE 1: Comparison of secondary structure of A β (25-35) peptide in solution in D₂O (pD 7.4) at 200 μ M and 1 mM obtained from curve fitting of transmission-FTIR spectra.

Secondary Structure (%)	Experimental (1 mM)
α -helices	48
Unordered	24
β -sheets	16
β -turns	12

The resulting amide I bands were analyzed with an algorithm based on a second-derivative function and a self-deconvolution procedure (Origin Pro 8.5, OriginLab Corporation). The amide I band of each spectrum could be fitted by four bands assigned to the vibration of amide I involved in four different secondary structures. The amide I bands of A β (25-35) obtained from transmission-FTIR spectra consists of one main band at 1658 cm^{-1} (Fig. 1). This band show us that A β (25-35) in aqueous solution was mostly organized into a α -helical structure (48%). The contribution of the unordered structure was found to be about 24% (Table 1). The proportion of β -sheet and β -turn structures are slightly lower (16% and 12%, respectively) (Table 1).

Our results are consistent with the hypothesis that the helix-containing conformer is an important intermediate in A β fibril assembly. It is thus likely that the folding of the A β (25-35) monomer as an α -helical structure is necessary to facilitate the A β intermolecular packing within A β oligomers. An intramolecular α -helix formation may occur as a natural consequence of the conformational space by the A β (25-35) monomer. Once formed, the intermolecular interactions among these helices containing A β monomers could lead to peptide oligomerization followed by a conformational reorganization to form the extended β -sheets that compose the mature amyloid fibril.

References

1. L. N. Zhao L. Lu, L. Y. Chew, Y. (2014). Mu, Alzheimer's disease-A panorama glimpse, International Journal of Molecular Sciences, 15, p.12631-12650.
2. Sultana, R., Poon, H. F., Cai, J., Pierce, W. M., Merchant, M., Klein, J. B., Markesbery, W. R., Butterfield, D.A. (2006). Identification of nitrated proteins in Alzheimer's disease brain using a redox proteomics approach, Neurobiol. Dis, 22, p. 76-87.
3. Limon, I. D., Diaz, A., Mendieta, L., Chamorro, G., Espinosa, B., Zenteno, E., Guevara, J. (2008). Amyloid-beta (25-35) impairs memory and increases NO in the temporal cortex of rats, Neurosci. Res., 63, p.129-137.
4. D'Errico, G., Vitiello, G., Ortona, O., Tedeschi, A., Ramunno, A., D'Urci, A.M. (2008). Interaction between Alzheimer's A β (25-35) peptide and phospholipid bilayers:

Elmi Araşdırmalar XX Beynəlxalq Elmi Konfrans
7 sentyabr 2024 / 103-108
Scientific Researches XX International Scientific Conference
7 september 2024 / 103-108
<https://doi.org/10.36719/2663-4619/2024/XX>

The role of cholesterol, *Biochimica.Biophys. Acta (BBA) - Biomembranes*, 1778, p. 2710-2716.

5. Barth, A., Zscherp, C. (2002). What vibrations tell about proteins, *Q. Rev. Biophys.* 35, p.369-430.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

İsmayıl Mürsəlov

XIX əsrin I yarısında Azərbaycanda xanəndəlik sənəti 7

Sevinc Sadiqova

Ədəbi dildə arxaikləşmiş feillər Qərbi Azərbaycan
şivələrində 11

Kəmalə Həsənova

GUAM Parlament Assambleyasının parlamentlərarası
dialoq və əməkdaşlığa töhfəsi 15

Aygün Rzayeva

Mədəniyyətlər kontekstində idarəetmə 19

Kanan Ahmadov

Problems of the Chinese political system 22

Ləman Hacıhəsənova

Azərbaycan dilində ingilis mənşəli içki adları bildiren
realilər 26

Li Qingqing

Peculiarities of Chinese borrowings of the thematic
group "subject" in the Russian language 33

Maryam Isgandarli

Populism as a concept in contemporary American
political discourse 38

Əli Həsənov

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin
maliyyələşmə vəziyyəti 42

Nərmin Nəbiyeva	
Müstəqillik dövründə "Azərbaycantelefilm" Yaradıcılıq Birliyinin fəaliyyət istiqamətləri	46
Aytən Həsənova	
Qəbələ şivələrində samitlərin əvəzlənməsi	50
Gusein Guseinov	
Cross-border analysis of ethnic groups: the case of Southern Russians regions and the Northern regions of Azerbaijan	53
Rahilə Qurbanova	
Ekzistensializm cərəyanında şəxsiyyətin mövcudluğunun absurdluğu	58
Tənzilə Qasımova	
Sintaktik təhlil zamanı mürəkkəb cümlə üzvlərinin müəyyənləşdirilməsi	63
Mir-Cəbrayıl Mustafayev	
Xarici ticarətdə gömrük-tarif tənzimlənməsi və onun hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi əhəmiyyəti	66
Elçin Əhmədov	
Diplomatiyada süni intellektin rolu varmı?	71
Ləman Hüseynova	
Mədəniyyətlərarası komandaların idarə edilməsi: multikultural iş mühitində effektiv liderlik üçün strategiyaların təhlili	75
Aytac Məmmədova	
Təhsilin keyfiyyətinə təsir edən amillər	80

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Flora Tağıyeva, Xatirə Cəfərova, Dəstə Qasımova Şıxəliyeva Əzimə, Hüseynova Zəminə İmmunprofilaktika - xəstəliklərin profilaktikasının effektiv tədbiridir	83
Sevil Abduləliyeva, Fəridə Aslanova, Hacı Abdullayev Çəhrayı tayfi sortunun ampeloqrafik təsviri	88
Tahə İbrahimov Ağsu rayonunun təsərrüfatı çoxsahəlidir	93

TEXNİKA ELMLƏRİ
TECHNICAL SCIENCES

Gulyaz Najafova, Gulshen Agaeva Identification of the secondary structure of AB (25-35) by FTIR spectroscopy	103
---	-----

İmzalandı: 04.09.2024
Onlayn çap: 07.09.2024
Kağız çapı: 22.09.2024
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 7 ç.v.
Sifariş: 792

"ZƏNGƏZURDA" Çap Evinə çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
"Azərbaycan" nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə.
Tel.: + 994 50 209 59 68
+ 994 55 209 59 68
+ 994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

